

ELTE | BTK
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Művelődéstörténeti Tanszék

2025

**A szentháromsági Péterfi család
története a 18–19. század fordulóján**

**Konfliktusok és közösségi szerepvállalás egy unitárius
székely közösségben**

OTDK dolgozat

Készítette: Péterfi Orsolya

Témavezető:

Dr. Géra Eleonóra Erzsébet

Tartalomjegyzék

1. Bevezető	3
2. A székely családtörténeti kutatás szakirodalma	4
3. Családtörténeti források Marosszéken	8
4. A szentháromsági templomfoglalás története.....	12
5. A Péterfi család Szentháromságon	17
6. A Péterfi család szerepe a szentháromsági közösség életében	22
7. A Péterfi család peres ügyei	28
8. Összegzés	36
9. Levéltári források	38
10. Hivatkozott irodalom.....	40
11. Ábrajegyzék.....	44

1. Bevezető

Az elmúlt évtizedek történetírása rámutatott arra, hogy a múlt eseményeinek megértéséhez elengedhetetlen a helyi közösségek és családok történetének, mindennapjainak vizsgálata. A hétköznapi eseményekről azonban ritkán maradtak fenn írásos források, szemben a különleges esetekkel. A „kivételes normális” elvének megfelelően az egyedi esetek is alkalmasak lehetnek arra, hogy feltárjunk bizonyos szabályokat és normákat, amelyek meghatározták a mindennapi élet kereteit.

A dolgozatom célja egy nyárádmenti székely család 18–19. századi történetén keresztül bemutatni egy unitárius székely közösség életét a vizsgált időszakban. Az anyakönyvi források mellett összeírások, perek és egyházi dokumentumok segítségével állítottam össze a szentháromsági Péterfi család történetét a 18–19. század fordulóján. Szentháromság a 18. század folyamán vallási összetűzések helyszínévé vált, amikor a katolikus közösség visszafoglalta a régi kőtemplomot az unitáriusoktól. A Péterfi család tagjainak élete szorosan összefügg a Szentháromsági Unitárius Egyházközség történetével. Egy unitárius vallású, székely családról van szó, amelynek két ága élt a településen: Péterfi Máté és Péterfi Ferenc leszármazottai. A dolgozatomban Péterfi Ferenc ágát mutatom be kitérve a család anyagi helyzetére, a településen zajló konfliktusokra és a család közösségi szerepvállalására. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a vizsgált Péterfi családdal mellékágon rokonságban állok, azonban a kutatás során végig a tudományos objektivitás elveit követtem. A forrásfeltáró munkámat elsősorban romániai levéltárakban végeztem, azonban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában is folytattam kutatást. A felhasznált források jelentős része a Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatalánál található, azonban kutattam a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtárban és egyházi levéltárakban is (Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára, Marosvásárhelyi Katolikus Gyűjtőlevéltár, Magyar Unitárius Egyház Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltára).

2. A székely családtörténeti kutatás szakirodalma

A székelység egy olyan magyar ajkú népcsoport, amelyet a 13. századtól kezdve önálló rendi nemzetként tartottak számon. A székelység kollektív nemessége biztosította számukra a szabad birtokjogot és az adómentességet, amelynek jogalapját a kötelező katonai szolgálat képezte. A székelyek vagyoni helyzetének sajátossága volt, hogy a földeket közösségként birtokolták, és a király nem adományozhatott idegeneknek birtokot a területükön.¹

A székelyek történetével foglalkozó első tanulmányok a sajátos jogrendszer és a származás feltárására irányultak. A jogtörténeti megközelítés meghatározó szerepet játszik Bónis György, nagyajtai Cserei Farkas, kilyéni Székely Mihály, Hans Connert és Lőcsei Spielenberg László műveiben.² A 19. század folyamán számos a székelységhez köthető forráskiadvány jelent meg, amelyek közül kiemelkednek Barabás Samu, Mikó Imre, Szabó Károly, Szádeczky Kardoss Lajos és Szilágyi Sándor munkái.³ 1945 után a kiadási lehetőségek korlátozása miatt ezek a nagyobb lélegzetvételű tanulmányok háttérbe szorultak, helyette a székely történelem egy-egy szeletére fordult a figyelem. A korábban kevésbé kutatott területek, például a helyi közigazgatás és a mindennapi élet részletei kerültek az elemzések középpontjába. Imreh István, Egyed Ákos és Pál-Antal Sándor munkái a székely közigazgatás és törvénykezés mélyebb megértéséhez járultak hozzá.⁴ Demény Lajos kutatásai a székely lustrajegyzékek elemzésére összpontosítottak, amelyek lehetőséget nyújtanak a székely társadalom rétegeinek megismerésére.⁵ Balogh Judit munkái átfogó képet nyújtanak a székely társadalom rétegződéséről, a székely nemesség kialakulásának folyamatáról, valamint a 16–17. századi karrierlehetőségeikről.⁶ Ugyanakkor fontos kiemelni Oborni Teréz munkásságát, aki számos tanulmányában foglalkozik az Erdélyi Fejedelemség kormányzat- és jogtörténetével.⁷

Az erdélyi családfakutatás úttörőjének Kővári Lászlót tekinthetjük, aki 1854-ben adta ki az *Erdély nevezetesebb családai* című nagyszabású munkáját.⁸ Nagy Iván 1857–1863 között kiadott *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal* című sorozata szintén hiánypótlónak számított.⁹ Az erdélyi családokra vonatkozóan számos helyen átvette Kővári

¹ Balogh 2005: 3-19; Oborni 2015; Oborni 2016.

² Nagyajtai Cserei 1800; Kilyéni Székely 1818; Lőcsei Spielenberg 1837; Connert 1906; Bónis 1942.

³ Barabás 1934; Mikó 1855; Szabó 1872; Szádeczky 1896; Szilágyi 1875.

⁴ Imreh 1947; Imreh 1973; Imreh 1979; Imreh 1983; Egyed 2013; Pál-Antal 1999; Pál-Antal 2002.

⁵ Demény 2001.

⁶ Balogh 2011; Balogh 2012; Balogh 2017a; Balogh 2023.

⁷ Oborni 2005; Oborni 2014; Oborni 2018.

⁸ Kővári 1854.

⁹ Nagy I-XII.

munkáját. Jelentőségük ellenére azonban kritikusan kell kezelni mindkét művet, mivel egyes családok esetében hiányosságokat és pontatlanságokat tartalmaznak.¹⁰

A 20. század elején egyre nagyobb igény mutatkozott a részletesebb családtörténeti kutatások iránt. Ennek eredményeként állította össze Kempelen Béla a *Magyarország nemesi családai* című sorozatát.¹¹ Pálmay József elsősorban Erdélyre vonatkozó genealógiai kutatásokat végzett, melyek alapján elkészítette a székely székek nemesi családairól szóló munkáját. Udvarhelyszékre, Háromszékre és Marosszékre vonatkozó kutatásai nyomtatásban is megjelentek, míg Csíkszékről szóló munkája csak kéziratos formában maradt fenn.¹² Pálmay egyesített genealógiai hagyatéka családtörténeti feljegyzéseket, címerleírásokat, címerképeket és genealógiai táblákat is tartalmaz. Ezt 2024 júliusában a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára online is kutathatóvá tette.¹³

Az erdélyi unitárius nemesi családok genealógiájára és családtörténetére vonatkozó adatokat tartalmaz Kelemen Lajos *Régi unitárius családok címerei* című tanulmánya és Horn Ildikó *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története* című könyve.¹⁴

A *Genealógiai füzetek* című családtörténeti folyóirat Sándor Imre és Köpeczi Sebestyén József szerkesztésében jelent meg 1903–1914 között Kolozsváron. A folyóiratban számos tanulmányt és genealógiai táblát publikáltak az erdélyi nemesi, primor és armalista családokra vonatkozóan. A székely lófőkről viszonylag kevesebb munka jelent meg, ilyen például az agyagfalvi Sándor és az etfalvi Halmágyi családokról.¹⁵ Vass Miklós a családtörténeti közleményeit a *Genealógiai füzetek* mellett az *Erdélyi Múzeum* folyóiratban is publikálta. A *siménfali Székely család* című tanulmánya Székely Mózes származását ismerteti, igazolva a család primori rendhez tartozását.¹⁶

Balogh Judit számos tanulmánya foglalkozik a 16–18. századi székely társadalom felépítésével és szerepével. A *Székelyföldi karrierrek - Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században* című könyvében kitér a bemutatott családokkal kapcsolatos Udvarhelyszék törvénykezési jegyzőkönyveiben fellelhető perekre is. Könyvében több székely főnemes életét is feldolgozza, így például Lippai András székely

¹⁰ Nagy Iván például számos dokumentumot meghamisított a Nógrád Megyei Levéltárban azzal a céllal, hogy a több évszázadra kiterjedő hamis oklevelek révén igazolja a családja nemesi származását. (Miskolczy-Simon János 1914.)

¹¹ Kempelen I–XI.

¹² Pálmay 1900; Pálmay 1901; Pálmay 1904.

¹³ Avar 2024.

¹⁴ Kelemen 1912; Horn 2009.

¹⁵ Sándor 1905; Sándor 1907.

¹⁶ Vass 1903.

hadnagy, miklósfalvi Bögözi András, valamint uzoni Béldi Pál történetét. A primor családok közül részletesen ismerteti a derzsi Petki, a vargyasi Dániel és a fiatfalvi Geréb családokat.¹⁷

A 18. századi erdélyi családok történetével foglalkozó kutatások központi eleme a családtagok közötti kapcsolatok, a gazdasági- és a társadalmi viszonyok vizsgálata. Fehér Andrea a korszak társadalmi és családi viszonyainak különböző aspektusait tárgyalja, központi szerepet szentelve a női szerepeknek az erdélyi társadalomban. Írásaiban részletesen foglalkozik a mostohaszülőség kérdéseivel, házastársi vitákkal, valamint a székelyek házassági szokásaival is.¹⁸ A Halmágyi család 18. századi történetét a családfő végrendeletének tükrében ismerteti, különös figyelmet fordítva a házasságok, a gyermekek és a mostohaszülők közötti kapcsolatokra.¹⁹

Tüdös S. Kinga a kilyéni Székely primor család 18. századi gazdasági helyzetét vizsgálta a családi levéltár iratanyaga alapján, figyelembe véve a feljegyzett állatállományt, a terményeket és a jobbágyság számát.²⁰ Ugyancsak egy székely család 18–19. századi gazdasági helyzetét tárja fel Oláh Sándor tanulmánya, aki földbirtoklással, birtokmegosztással és zálogosítással kapcsolatos gazdasági feljegyzéseket használt fel a munkája során.²¹

A historiográfiai áttekintés alapján látható, hogy a székelyekre vonatkozó családtörténeti kutatások elsősorban a 16–17. századra összpontosítanak, kiemelt figyelmet fordítva a főnemesi és primori családokra. Annak ellenére, hogy Marosszék lakosságának jelentős része lófő és közszékely volt, viszonylag kevés tanulmány foglalkozik ezen családok történetével. A 18–19. században a székely társadalom jelentős változásokon ment keresztül, mivel a Habsburg uralom alatt a hagyományos székely jogrend átalakult. A katonai szolgálathoz kötődő kiváltságok elvesztették korábbi jelentőségüket, így a székelyek új karrierlehetőségek felé fordultak. Az átalakuló társadalmi és jogi viszonyok között ezek az alternatív szerepek váltak a közösségi presztízs és a stabilitás zálogává.

Az unitárius közösségek története viszonylag kevésbé kutatott terület, különösen a 18–19. század vonatkozásában. Ebben az időszakban az erősödő katolikus eszmék és a Habsburg Birodalom valláspolitikája jelentős kihívások elé állította a protestáns felekezeteket. A dolgozatomban egy székely unitárius család történetén keresztül vizsgálom, hogy miként tudott egy székely unitárius közösség fennmaradni a 18–19. századi társadalmi és vallási átalakulások közepette. Vizsgálódásaim középpontjában a család egyházközségi tevékenysége, belső és

¹⁷ Balogh 2011.

¹⁸ Fehér 2017; Fehér 2022; Fehér 2023.

¹⁹ Fehér 2013.

²⁰ Tüdös 2003.

²¹ Oláh 2008.

külső konfliktusai állnak. A kutatás célja, hogy új szempontokkal gazdagítsa a 18–19. századi székely társadalomról, különösen a lófőktől és unitárius közösségekről alkotott képet.

3. Családtörténeti források Marosszéken

A családfakutatás elengedhetetlen forrásai az anyakönyvek, amelyek a személyek születési (keresztelési), házassági és elhalálozási (temetési) adatait tartalmazzák. A hivatalos állami anyakönyvezés 1895. október 1-jén vette kezdetét Magyarországon.²² Ezt megelőzően az egyházi anyakönyvek jelentik a családok származásának elsődleges forrásait. Romániában 1950-ben nemzetgyűlési rendelettel az 1896 előtti egyházi anyakönyveket az akkori néptanácsok keretében működő állami anyakönyvi hivatalok vették át. Később, 1952–1960 között az anyakönyvek egy része a Román Nemzeti Levéltárakhoz került. A helyi tanácsok anyakönyvi hivatalai azonban visszatartották az egyházi és állami anyakönyvek egy részét, azon a címen, hogy szükségük van rá, így ezek nem kutathatóak.²³

A családtörténeti források másik csoportja az összeírások és népszámlálások, amelyek a család vagyoni állapotáról, társadalmi helyzetéről és a családszerkezetről adnak információt. Először Mátyás király rendelte el a székelyek általános összeírását, amelyben külön jegyzékben tüntették fel a lovasokat, a gyalogokat és a főembereket, ezáltal megkülönböztetve a három rendet a székely társadalmon belül.²⁴ Azonban csak a 16. század második felétől maradtak ránk székely lustratöredékek. A legkorábbi egészében fennmaradt marosszéki lustra az 1602. évi összeírás, amely során azon családfők nevét jegyezték fel, akik felesküdték a császár hűségére.²⁵ Összeállítását Giorgio Basta, az Erdélyben állomásozó császári csapatok főparancsnoka rendelte el. Az 1614-es Bethlen-féle összeírás során már minden székelyföldi családfő nevét jegyzékbe vették, társadalmi és jogi állapotától függetlenül. A székeken belül településenként írták össze a családfőket a társadalmi rendek szerint: nemesek vagy főnépek (*nobiles, primores*), lófők (*primipili*), gyalogos puskások (*pedites pixidarii*), szabad székelyek (*libertini*), ezek özvegyei (*viduce*) és jobbágyok (*jobagiones*).²⁶ 1700-ig mintegy száz székely összeírást azonosítottak a romániai, magyarországi és ausztriai levéltárakban.²⁷ A mustrák közül az 1602–1603. évi lajstromokat a Székely Oklevéltárban Szádeczky Lajos közölte először.²⁸ A székely mustrák 1575–1692 közötti időszakot felölelő teljes anyagát Demény Lajos jelentette meg a Székely Oklevéltár Új sorozat IV-VIII. kötetében.²⁹ Az 1704-es katonai

²² Zsiros 2014: 549.

²³ Pál-Antal 2009: 39-52.

²⁴ Balogh 2005: 15-18.

²⁵ Aranyosszék kivételével.

²⁶ Demény 1997: 5-30.

²⁷ Demény 2001.

²⁸ Szádeczky 1896.

²⁹ Demény 1997; Demény 1999; Demény 2000; Demény 2004; Demény 2006.

névsorokat Magyar András közölte a *II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege* című könyvében.³⁰ A homagiális eskütelek az 1706-os, 1791-es, 1792-es és 1838-as évekből maradtak fenn.³¹ Emellett számos további katonai és nemesi összeírás ismert a 18. századból.³²

Az Erdélyi Fejedelemség másfél évszázada során többször felmerült a székelyek pénzbeli adófizetésre való kötelezése. Annak ellenére, hogy a székelyek adómentessége a 18. század folyamán mindvégig fennállt, a körülmények gyakran rákényszerítették őket a közteherviselésre. Az 1691-es *Diploma Leopoldinum* ugyan megerősítette a székelyek kiváltságait, de 1701-ben már bevezették a volt gyalogos rend megadóztatását. 1711-ben, a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc leverését követően, a székely hadi rendszer megszűnt, és a szabad székelyek nagy része szabadparaszti státuszba süllyedt. Emellett adófizetésre kötelezték azokat a lófőket, armalistákat és egytelkes nemeseket is, akik nem rendelkeztek legalább három adózó jobbággal.³³

Az 1700–1722 közötti marosszéki adóösszeírásokat Pál-Antal Sándor közölte.³⁴ Ezeken kívül a harasztkereki és abodi járásokból – amelyekhez Szentháromság is tartozott – az 1745–1790 közötti időszakból állnak rendelkezésre adóösszeírások a RNL Maros Megyei Hivatalában. Tipizált adótablellák a következő évekből maradtak fenn Szentháromságra vonatkozóan: 1777, 1778, 1779, 1815, 1846.³⁵ Az 1785. és 1819–1820. évi erdélyi úrbéri összeírásokat a MNL Országos Levéltárban őrzik, azonban néhány település esetében a RNL Maros Megyei Hivatalában is fennmaradt egy példány.³⁶ Az 1857-es és 1869-es népszámlálás eredeti összeírási íveinek jelentős része fennmaradt a Marosvásárhelyi kerületből.³⁷

Családtörténeti szempontból kiemelt jelentőségűek a törvénykezési jegyzőkönyvek, amelyek RNL Maros Megyei Hivatalában a Marosszék levéltára iratanyagán belül kutathatóak *Protocole judiciare* név alatt. A székelyek közigazgatási területei a székek (*sedes*), amelyek szerepköre hasonló volt, mint a magyarországi és erdélyi vármegyéknek. A székely székek hatásköre a katonai, bíraskodási (törvénykezési) és közigazgatási (önkormányzati, adózási, közgazdasági, egészségügyi) ügyekre terjedt ki.³⁸ A törvénykezési jegyzőkönyvek iratanyag részét képezik a viceszéki, derékszéki, közgyűlési és folytonos táblai jegyzőkönyvek, amelyek nemességigazolási pereket, birtokpereket és számos további forrást tartalmaznak az 1610–1848

³⁰ Magyar 1994.

³¹ RNL MMH F 23. 128. á. 22. sz.; uo. F 23. 128. á. 23. sz.; uo. F 23. 128. á. 139. sz.

³² Pál-Antal 2017.

³³ Imreh 1968; Egyed 2013.

³⁴ Pál-Antal 2007.

³⁵ Pál-Antal 2017: 27.

³⁶ MNL OL F 52 – 131 – 0.

³⁷ Őri-Pakot 2011.

³⁸ Szádeczky 1927: 17-19.

közötti időszakból. Az írásbeli dokumentumok, mint például testamentumok, kontraktusok és genealógiák nélkülözhetetlen bizonyítékul szolgáltak a peres eljárásokban.³⁹

A székely székek bírósági szervezete több lépcsős volt. A falusbíró és a faluszék az apróbb ügyekben intézkedett, egy forint értékhatárig. A faluszéket nem illető ügyekben a vitás kérdéseket a királybírók előtt kellett kezdeni, ezt követte a viceszék, majd a derékszék (*Sedes Generalis*). Az általános székelyföldi gyakorlattól azonban eltér Marosszék eljárása, mivel itt bizonyos eseteket csak a derékszék tárgyalhatott, így például a székely örökségekkel kapcsolatos ügyeket és a nemesek büntetéseit. Ezzel szemben más székely székekben első fokon a viceszéken tárgyalták a peres ügyeket a per természetétől függetlenül. Marosszéken a viceszéket Nyárádszereda mezővárosban tartották. A széki önkormányzat fő intézménye a közgyűlés (*generalis congregatio*) volt, ahol az egész széket érintő intézkedéseket hozták meg (jogszabályok, mustra tartása, követválasztások). 1763-ban Mária Terézia elrendelte az állandó törvényszékek (*Continua Tabla*) létesítését minden anyaszékben, azzal a céllal, hogy minden megyében egyöntetűvé tegye a bíraskodást.⁴⁰ Emellett peres ügyekhez köthető egyéb iratokat, kérvényeket és tanúkihallgatásokat tartalmaz a „*Megholt ügyvédeknel volt és a marosszéki levéltárba béklyezettett magánosokat illető levelek*” nevű iratanyag is, amely az 1575–1852 közötti időszakot fedi le.⁴¹

Az egyházi levéltárak iratanyagában a vizitációs- és közgyűlési jegyzőkönyvek ugyancsak számos családtörténeti vonatkozású adatot tartalmaznak.⁴² A püspöki és esperesi vizitáció során a vizsgálatot vezetőik felmérték az egyházközségek ingó és ingatlan vagyonát, megvizsgálta a papok, a kántorok és iskolamesterek felkészültségét és erkölcsi magatartását, végül pedig kitértek az egyházközség sajátos problémáira is.⁴³ Az egyházkör közgyűlési jegyzőkönyvei tartalmazzák a papiszékhez beadott perek, közöttük a válóperek kimenetelére vonatkozó ítéleteket is. A Szentháromsági Unitárius Egyházközség iratait az 1752–1895 közötti időszakból a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára őrzi.⁴⁴ Ez a gyűjtemény rendkívül sokrétű forrásanyagot tartalmaz, beleértve az éves számadásokat, adásvételi szerződéseket, egyházi összeírásokat, adománygyűjtéseket és a templomépítéssel kapcsolatos dokumentumokat. A Nyárádszentlászlói Unitárius Egyházközség iratanyaga a MNL Országos

³⁹ Imreh 1973: 225.

⁴⁰ Pál-Antal 2002: 108-140.

⁴¹ RNL MMH F 23. 136. á. 272. sz.; uo. F 23. 136. á. 279. sz.; uo. F 23. 136. á. 280. sz.

⁴² MUE MGy VI/2.; uo. V/3.; MUE KGy PVJ 1803; uo. PVJ 1816; uo. PVJ 1847.

⁴³ Molnár 2017a: 332-344.

⁴⁴ MUE KGy SZUE.

Levéltárában található, ez az iratanyag számos forrást tartalmaz a szentháromsági templomfoglalásra vonatkozóan.⁴⁵

⁴⁵ MNL OL R 302-15-3-2.

4. A szentháromsági templomfoglalás története

A 16–17. századi Erdélyt egyedülálló vallási sokszínűség jellemezte. Egy viszonylag kis alapterületű, etnikailag homogén térségben, mint a kora újkori Székelyföld, rendkívül heterogén vallási kép alakult ki. A katolikus és református felekezetek mellett a szentháromság-tagadó unitarianizmus is jelen volt, továbbá Udvarhelyszéken szombatos közösségek is megjelentek, annak ellenére, hogy az utóbbi nem volt hivatalosan elfogadott vallás.⁴⁶ A fejedelemség vallásügyi határozatai 1557-től 1571-ig a katolikusok rovására kedveztek a protestánsoknak. Az 1615-ös kolozsvári országgyűlés előírta, hogy a települések régi templomai a többségi felekezet tulajdonába kerüljenek.⁴⁷ A 18. századra azonban a felekezeti viszonyok jelentős átrendeződése figyelhető meg. A *Diploma Leopoldinum* elfogadása és a Habsburg uralom megszilárdulása következtében a vallási térkép alapvetően megváltozott. A korabeli törvények nem biztosítottak egyenlő jogokat a protestánsok és a római katolikusok számára, ami tovább fokozta a felekezeti ellentéteket.⁴⁸ A 18. század folyamán római katolikus templomfoglalásokra került sor, amikor is visszaszerezték azokat az egykori katolikus templomokat, amelyek a protestáns felekezetek birtokába kerültek. Az 1690 és 1760 közötti időszakban több tucat református templom jutott vissza katolikus kézbe, gyakran katolizált patrónusok támogatásával vagy hallgatólagos beleegyezésével. Papp Kinga tanulmánya részletesen elemzi a miklósvári templomfoglalást, amelyre 1716-ban került sor a Kálnoky család közbenjárásával, és amelynek következtében a korábban református lakosság jelentős része katolikus hitre tért át.⁴⁹ Az unitárius egyházközsegekben is előfordultak templomfoglalások. Uzoni Fosztó István (1729–1778), Kozma Mihály (1723–1798) és Kozma János (1761–1840) lelkész-történetíró munkáikban részletesen feldolgozták az egyház 16–18. századi történetét, különös tekintettel az unitárius közösségeket ért megpróbáltatásokra. Kozma Mihály a szentháromsági unitárius templom elfoglalásának történetét az unitárius egyház levéltárában őrzött források felhasználásával írta meg. Az események során maga is jelen volt, hiszen a szomszédos Nyárádszentlászlón szolgált unitárius lelkészként a templomfoglalás idején.⁵⁰ Kozma Mihály leírását azonban kiegészítettem a RNL Maros Megyei Hivatalában található peres iratokkal, valamint a Nyárádszentlászlói Unitárius Egyházközség iratai között

⁴⁶ Balogh 2017b.

⁴⁷ Kruppa 2002.

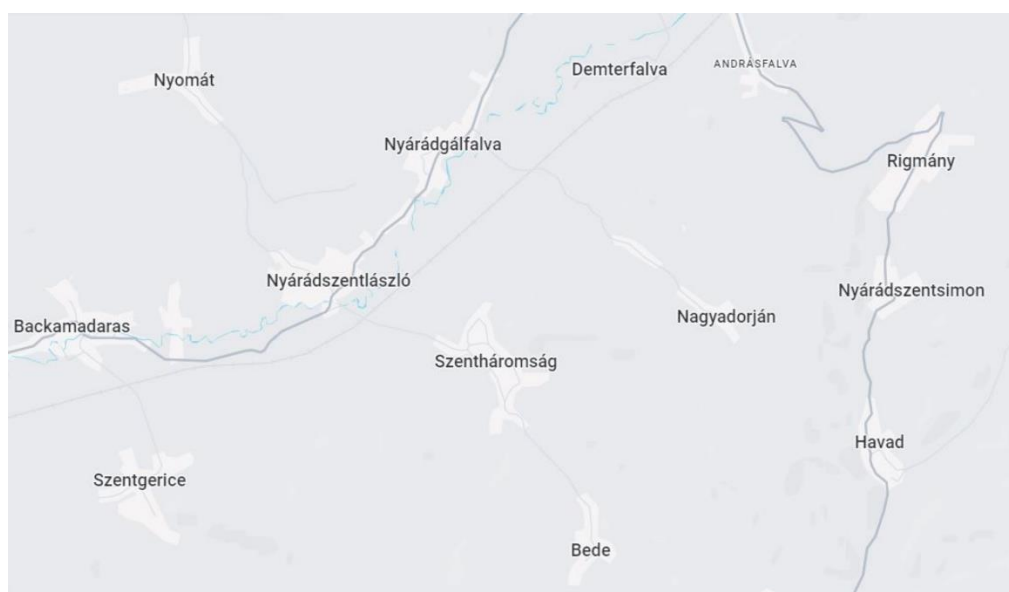
⁴⁸ Molnár 2017b

⁴⁹ Csáki 2017; Papp 2018.

⁵⁰ Kozma III/I.

őrzött, a szentháromsági templomfoglalással kapcsolatos forrásokkal, amelyek a MNL Országos Levéltárában találhatók.

Szenháromság a Nyárad folyó bal partján terül el Marosvásárhelytől 25 km távolságra. A település a nevét feltehetően a templomáról kapta. A kőtemplomot a falu közepén építették fel, azonban a település ezen részét gyakran sújtotta árvíz. Ezért idővel a lakosok Bede felé költöztek, a templom viszont a falu végén maradt.⁵¹ A falu első írásos említése 1332-ből származik, amikor 12 adófizető családot tartanak nyilván.⁵² Ekkor a település *Sancta Trinitate* névvel szerepel, amely először Szent Torontás (1575) majd Szentrontás (1602) alakká magyarosodott.^{53 54}

1. ábra: Szentháromság falu elhelyezkedése

A reformáció során a falu lakosságának jelentős része unitárius hitre tért, így a korábban katolikus kőtemplom ezt követően unitárius templomként szolgált. A katolikusok 1738-ban fakápolnát építettek maguknak a kőtemplommal szemben, ekkor kezdődött a katolikus egyházi anyakönyvezés is a településen.⁵⁵ A kőtemplom és a katolikus fakápolna jól látható a település északi részén az első katonai felmérés során készült térképen (2. ábra).

⁵¹ MKGy 105. sz.: 3-4; TKB MS 0471.

⁵² Szabó 2004.

⁵³ Hasonlóan alakult ki a Szentháromsággal szomszédos Szentgerice neve, amely a Sancta Gracia latin név magyarosítása.

⁵⁴ Benkő 1946: 53-56.

⁵⁵ MKGy 105. sz.: 34-38.

2. ábra: Szentháromság az első katonai felmérés során (1769–1773)

A „csendes ellenreformáció” során a település a vallási konfliktusok színhelye lett. Szeredai⁵⁶ Antal atya és Szeredai András kanonok közbenjárásával, illetve Berzentzei István főkirálybíró beleegyezésével 1752. március 30-án a szomszédos településekről érkező katolikus hívek elfoglalták a kőtemplomot. *„Az előtti éjjel mindenfelől összevgyűjtött csőcselék nép által külömb-külféle fegyveres kézzel”* támadtak az unitáriusokra, akik éppen istentiszteletet tartottak. Az unitáriusok bezárták a templom ajtajait, azonban amikor a katolikusok kívülről be akarták törni, az unitáriusok kinyitották az ajtót és kivonultak. A katolikusok elfoglalták a templomot, a parókia épületeit és az eklézsia telkeit. A templom padjait kihordták, összevagták és elégették, hasonlóképpen tettek a templomhoz közeli fa síremlékekkel is.⁵⁷ Jánosfalvi Sándor István szerint⁵⁸ a *„pornép pedig éjjel nappal a templom körül őrizetképpen egy hétig ülven, azon idő alatt a szomszéd unitáriusoknak elloptott bányáival, tyúkaival élt”*.⁵⁹ Az unitáriusokat megkergették az utcán és *„Pogányok, Krisztustagadók”* szavakkal rágalmazták őket.⁶⁰

Az unitárius földesurak panaszlevelet adtak be Bornemissza József kormányzóhelyetteshez és Lázár Jánoshoz, a rendek elnökéhez, azonban ennek nem lett eredménye.⁶¹ A szentháromsági

⁵⁶ A szentháromsági Szeredai család Marosszék és egyben a település egyik ősi és legbefolyásosabb primor családainak egyike.

⁵⁷ Kozma III/I: 326-328; MNL OL R 302-15-3, 2. csomó: 88-91, 111-114; TKB MS 0471.

⁵⁸ A levéltári forrásokat betűhíven közlöm. A hosszú, nyújtott l helyett s-et írok.

⁵⁹ TKB MS 0471.

⁶⁰ Kozma III/I: 327.

⁶¹ Kozma III/I: 327-329.

unitáriusok ez idő alatt Bereczki Miklós⁶² házában tartották az istentiszteleteket.⁶³ A nyárádszentlászlói unitárius egyházközségben mondták ki végül, hogy a templomot vissza kell foglalni. 1752. április 17-én a környező településekről több mint 300 unitárius gyűlt össze Szentháromságon, hogy visszafoglalták a kőtemplomot. A templomban felállított fakeresztet kiásták, majd a templom melletti temetőbe vitték. A katolikus kegytárgyakat és az oltárt a katolikus fakápolna telkére hordták át.⁶⁴ Ezt követően a világi felsőbb hatóság eljárást indított a szentháromsági unitáriusok ellen, akik a templom visszafoglalásában részt vettek, a templomot pedig a per idejére bezáratták.⁶⁵

Mivel az unitáriusoknak továbbra sem volt helye, ahol istentiszteletet tudtak tartani, építettek egy fa oratóriumot a parókia telkén. Ezt azonban a Szeredai család elbontotta,⁶⁶ mivel a „*decrétum ellenére a felség hire nélkül építtetett, ő megparancsolja, azt is, hogy azon faluban többé Anya Ekklesia ne létezzék, hanem az ott levő unitáriusok mint filia, valamelyik legközelebbi Ekklesiához szegődjék*”.⁶⁷ Az üldöztetés következtében sok unitárius tért át katolikus vagy református hitre.⁶⁸ 1764. február 26-án a Főkormánysház rendelete alapján végül a katolikusoknak adták a templomot, minden tartozékaival együtt. A rendelet értelmében a települést Szentrontásról Szentháromságra nevezték át.⁶⁹ Azért, hogy a szentháromsági unitáriusok továbbra is tarthassanak istentiszteletet, nyárádgálfalvi Szentiványi Zsigmond vásárolt egy telket a szomszédos Kisadorjánban, ahol felépítettek egy imaházat az unitáriusok számára.⁷⁰

1781. október 25-én II. József kiadta a türelmi rendeletét,⁷¹ melynek értelmében szabadabb vallásgyakorlást biztosított a protestáns és görögkeleti hívek számára.⁷² Ezt követően pedig 1782-ben a Kormánysház engedélyezte a szentháromsági unitáriusoknak a templomépítést.⁷³ A szentháromsági plébános és a Szeredai család azonban az Állandó Táblához fordult azért, hogy mindezt megakadályozzák, azzal érvelve, hogy az unitáriusok száma alacsony.⁷⁴ Ezért 1783.

⁶² A Beretckzi család Szentháromság egyik befolyásos primor családja volt.

⁶³ Kozma III/I: 329.

⁶⁴ MNL OL R 302-15-3, 2. csomó: 119-132.

⁶⁵ Benkő 1778: 658; RNL MMH F 23. 155. á. 14 sz. 165 o.

⁶⁶ Szeredai András elvitte a Mezőségre az egyik jószágára és istállóvá alakította (TKB MS 0471).

⁶⁷ TKB MS 0471.

⁶⁸ TKB MS 0471.

⁶⁹ RNL MMH F 23. 279. á. CLII. mappa S545.

⁷⁰ MUE KGy SZUE 1. cs. 7. sz 1-3.

⁷¹ A rendelet értelmében a protestáns és görögkeleti (ortodox) vallásúak jogot kaptak a templomépítésre, azonban az épület bejárata nem nyílhatott az utcára. Az épületnek nem lehetett tornya és harangja azért, hogy ne hívja fel magára a figyelmet (Mályusz 1939: 272).

⁷² Mályusz 1939: 277-283.

⁷³ Kozma III/I: 401-403.

⁷⁴ Kozma III/I: 403-404.

május 24-én összeírták a szentháromsági egyházközségben, illetve a kisadorjáni és bedei filiákban az unitárius hívek számát. Ez meghaladta a 100-at⁷⁵ és így megépíthették a templomukat.⁷⁶ Gyulai József gróf,⁷⁷ miután Kissolymoson kőtemplomot emelt a reformátusok számára, a régi református fatemplomot a szentháromsági unitáriusoknak adományozta.⁷⁸ Az 1803-as Marosköri unitárius vizitációs könyv részletesen ismerteti a fatemplom állapotát, a teljes leírás a mellékletben olvasható. „*A falu felső utájában felszeg felé cserefa talpakon boronafából rakott zsindellyel fedett*” templomot 1783. július 13-án szentelte fel Sala Mihály esperes és Kozma Mihály nyárádszentlászlói pap.⁷⁹

⁷⁵ MUE KGy SZUE 1. cs. 12. sz. 1-6. o.

⁷⁶ Jánosfalvi Sándor István a következőképpen fogalmaz: „*a szentháromsági unitáriusok is sok beléjárás után csakugyan szabadságot nyertek templom építésre, de csak fából mint az oláhok*” (TKB MS 0471).

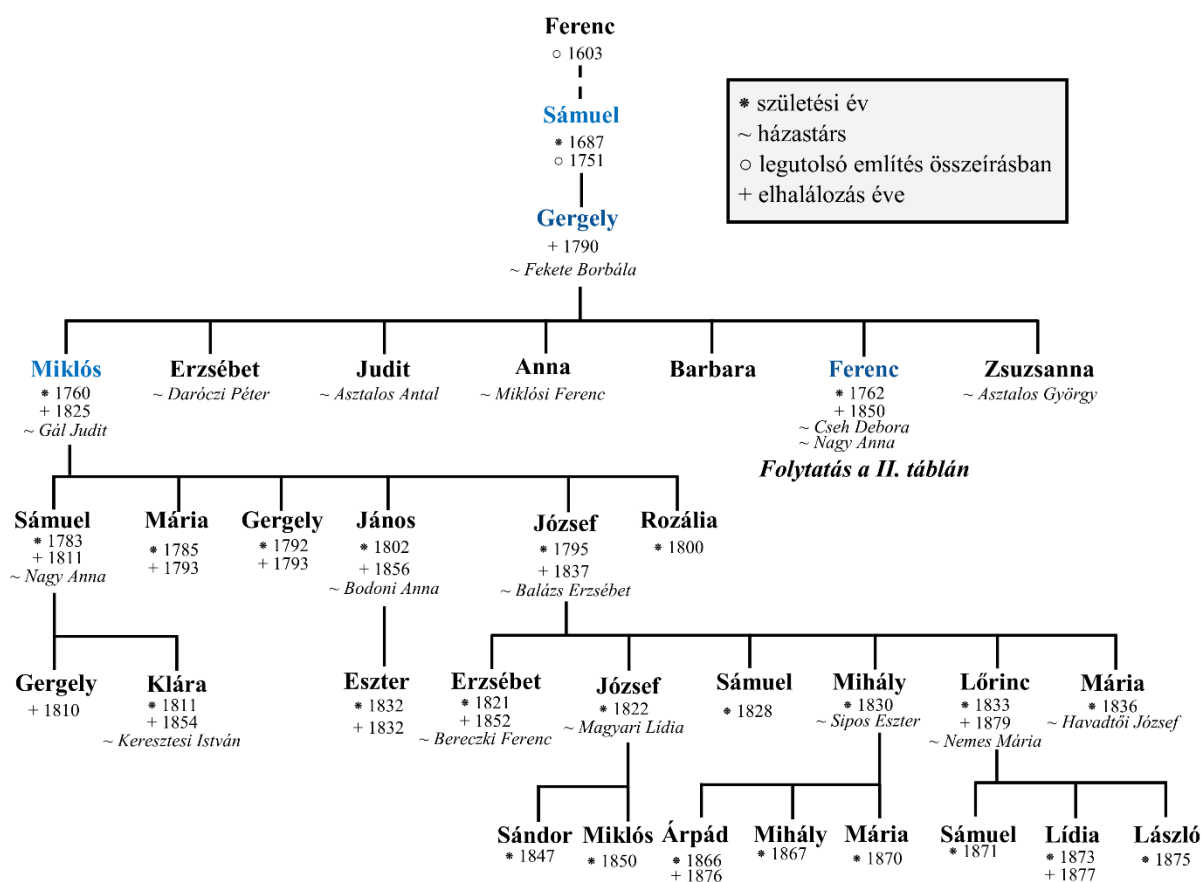
⁷⁷ Marosnémeti és nádasdi Gyulai József gróf (1762-1799) kővári kapitány volt.

⁷⁸ MUE KGy SZUE 1. cs. 8. sz. 1-4. o.

⁷⁹ MUE KGy IV. 12.

5. A Péterfi család Szentháromságon

A település lakosságának első név szerinti összeírása 1602-ből származik, amelynek címe „a Giorgio Basta által császári hűségre esketett marosszéki nemesek, lófők és szabad székelyek összeírása”. A lustra szerint ekkor Szenttrontáson élt Péterfi Máté lófő és Péterfi Bálint szabad székely.⁸⁰ Egy évvel később az 1603-as összeírásban Péterfi Máté lófő és Péterfi Ferenc szabad székely szerepelnek.⁸¹ Források hiányában a Máté, Bálint és Ferenc közötti kapcsolat nem egyértelmű. Dolgozatomban Péterfi Ferenc ágának történetét ismertetem, különös tekintettel a 18–19. század fordulóján élt személyekre. A leszármazási tábla a 3. és 4. ábrán látható, kiemelve azokat a személyeket, akikre a dolgozatban részletesebben kitérek. A leszármazási tábla fő forrásai az anyakönyvek, az adó- és katonai összeírások, illetve különböző perek.⁸²

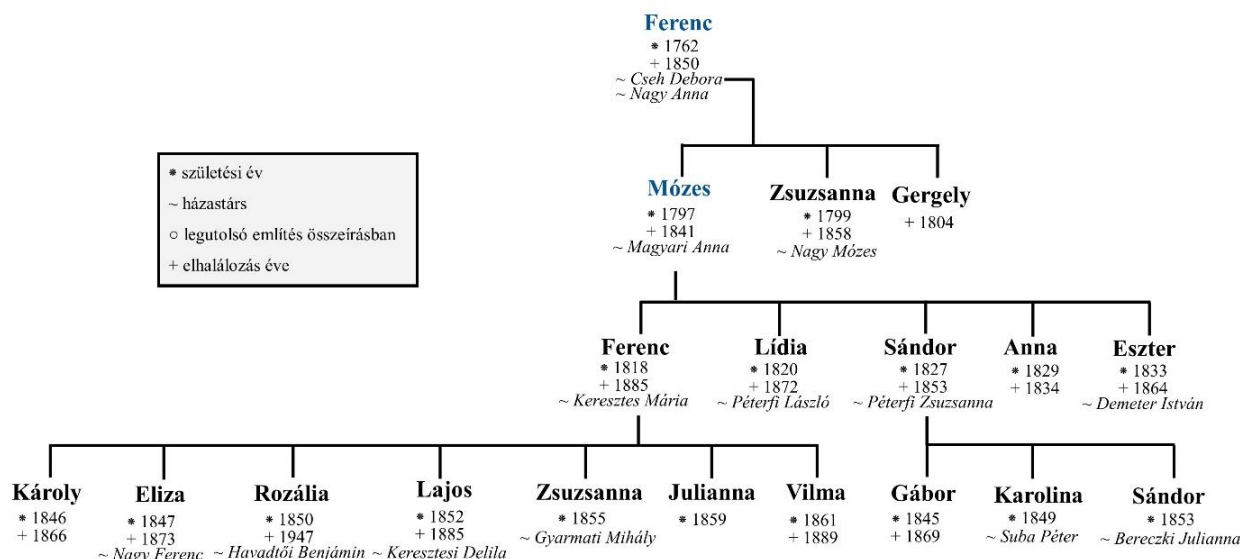

3. ábra: I. leszármazási tábla

⁸⁰ Demény 1997: 141.

⁸¹ Demény 1997: 254-255.

⁸² RNL MMH F 1. 968. sz.; uo. F 1. 969. sz.; uo. F 1. 970. sz.; uo. F 1. 973. sz.; uo. F 1. 974. sz.; uo. F 23. 128. á. 37. sz.; uo. F 23. 129. á. 272. sz.; uo. F 417. 512. á. 7. sz.; MUE KGy SZUE 1. cs. 12. sz. 4. o.; uo. 2. cs. 49. sz. 4-5.; MNL OL F 50 – 55 – 2.2 – 11.

4. ábra: II. leszármazási tábla

A család vagyoni helyzetére az úrbéri- és adóösszeírások, illetve népszámlálások alapján tudunk következtetni. A dolgozatottnak nem tárgya a 18–19. századi erdélyi adózási rendszer vizsgálata, mégis fontos megjegyezni, hogy ebben az időszakban jelentős átalakulások történtek ezen a téren. Ennek eredményeként az összeírások különböző éveiben eltérő adatokat rögzítettek, beleértve az állatállományt, a terményeket és egyéb jövedelmeket.

Péterfi Sámuel az 1710-es adóösszeírásban szerepel először, amelyben a szabad rendek közül a legnagyobb, 26 köböl vetőmagot megbíró földterülettel rendelkezett.⁸³ 1713-ban már csak 8 köblös telket jegyezték fel nála, azonban ez a szentháromsági adózók között még mindig jelentősnek mondható mennyiséget képvisel.⁸⁴

Az adatokat eltérően csoportosították, így például az 1710-es adóösszeírásban a juhok és kecskék külön tételként szerepelnek, míg 1713-ban már egy rovatban találhatók.⁸⁵ A mértékegységek is változóak az egyes összeírásokban. Ezen eltérések miatt nehéz átfogó következtetéseket levonni, ezért a család által birtokolt állatok számát a település többi adózó lakosának állatállományához viszonyítva értékeltem. Az 5. ábrán a szarvasmarhaállomány alakulása látható az évek során.⁸⁶ A szarvasmarhák számának a vizsgálata a rendelkezésre álló adatok mennyisége miatt volt indokolt, mivel ezeket jegyezték fel a legtöbb összeírásban. Fontos figyelembe venni, hogy az egyes összeírások során változott, hogy mely társadalmi

⁸³ Pál-Antal 2007: 102-103.

⁸⁴ Pál-Antal 2007: 186-187.

⁸⁵ Pál-Antal 2007: 102-103, 186-187.

⁸⁶ Pál-Antal 2007: 102-103, 168-169, 186-187, 372-375; MNL OL F 50 – 55 – 2.2 – 10-11; RNL MMH F 23. 128. á. 253. sz. 8. f.; uo. F 23. 359. sz. 5. f.; uo. F 23. 448. sz. 14-18. f.; uo. F 23. 594. sz. 4. f.; uo. F 23. 94. á. 7. sz.; uo. F 23. 94. á. 120. sz.; uo. F 23. 94. á. 411. sz.; uo. F 23. 94. á. 416. sz.; uo. F 30. 137. á. 128. sz.; uo. F 30. 137. á. 172. sz.

osztályok képviselőit jegyezték fel, ez pedig befolyásolhatja az egy főre jutó szarvasmarhák számát. Továbbá, eltérés adódhat abból is, hogy egyes években csak a teheneket jegyezték fel, míg más években külön tételként szerepeltek az ökrök, bikák, tehenek és borjak is. Ezen esetekben összesítettem az adatokat. Figyelembe véve a település többi lakosának anyagi helyzetét, a Péterfi család vagyona a 18–19. század folyamán stabilnak tekinthető. A lakosság számottevő része, beleértve a Péterfi család tagjait is, földműveléssel és állattartással foglalkozott. Az összeírások szerint a Péterfi család mindig jelentős számú méhkassal rendelkezett. 1751-ben például kizárólag Péterfi Sámuel nevén jegyezték fel méhkasokat, szám szerint 23-at.⁸⁷ Kiegészítő jövedelemforrásként pálinkafőzéssel is foglalkoztak, 1722-ben csak négy személynek volt pálinkafőzője, köztük Péterfi Sámuelnek is.⁸⁸

5. ábra: A szarvasmarha állomány alakulása a különböző összeírások és népszámlálások alapján. A Péterfi család esetében feljegyzett adatokat az átlagosan egy főre jutó szarvasmarhák számával vetettem össze.

A 18. századi adóösszeírások jelentős részében az adózó személyeket csupán a szabad rendek (*libertini*) és a jobbágyok (*jobbágyones*) közé sorolták. Emiatt előfordul, hogy olyan családok is a libertinusok között szerepelnek, amelyeket más forrásokban armálistaként vagy lófőként említenek.⁸⁹ Annak ellenére, hogy az 1635-ös lustrában minden szentháromsági Péterfi a lófők között szerepel, az 1710-es, 1713-as, 1750-es és 1777-es adóösszeírásokban is a

⁸⁷ RNL MMH F 23. 128 á. 359. sz. 5. f.

⁸⁸ Pál-Antal 2007: 372-375.

⁸⁹ A szentháromsági Magyarai és Keresztési családok armális levéllel rendelkeztek. Ennek ellenére az 1710-es, 1713-as és 1754-es adóösszeírásokban a libertinusok között szerepelnek. Az 1750-es és 1777-es adóösszeírásokban, illetve a nemesi összeírásokban az armálisták között szerepelnek.

libertinusok között jegyezték fel a családot.⁹⁰ Az 1722-es összeírásban különbséget tesznek az armálisták, primipilusok, pixidáriusok, jobbágyok és zsellérek között. Ekkor Péterfi Sámuel neve a lófők között olvasható.⁹¹ Az 1809-es nemesi insurrectió során a nemeseket, armálistákat és szabad székelyeket írták össze. Ebben az évben a szabad székelyek között találjuk Péterfi Ferencet, Miklóst és Sámuel.⁹² Az 1819-es adóösszeírás az armálistákat, lófőket, szabad székelyeket, zselléreket és jobbágyokat külön tünteti fel, ebben Péterfi Miklós, Ferenc és Mózes a lófők között szerepelnek.⁹³ Az 1820-as Cziráky-féle úrbéri összeírásban Péterfi Ferencet és Mózes is szabad székelyként nevezik meg, Mózes egy jobbággyal, Ferenc pedig kettővel szerepel.⁹⁴ 1846-ban az egytelkes nemeseket, a lófőket, zselléreket, szabad székelyeket és gyalogpuskásokat különböztették meg. Ebben az évben is a lófők között találjuk a Péterfi család tagjait.⁹⁵ Összességében tehát elmondható, hogy azon összeírásokban, amelyekben különbséget tettek a székely rendek között, a Péterfi család tagjai a lófők között kaptak helyet. Ennek ellenére fontos megjegyezni, hogy a székely rendeket gyakran rendszertelenül jegyezték fel az említett összeírásokban.

Az egyházi anyakönyvekben is feltüntették az egyének társadalmi osztályát, elkülönítve a nemeseket, armálistákat, szabad székelyeket, zselléreket és szabadokat. A Péterfi családot általában szabad székelyként jegyezték fel, azonban Péterfi Mózes két alkalommal armálistaként szerepelt. Ez történt az 1816-os házasságkötésekor, valamint fia, ifj. Péterfi Ferenc 1844-es házasságánál is.⁹⁶ Idősebb Péterfi Ferencet pedig szabad székely armálistaként nevezik meg az 1836-os házasságkötése idején.⁹⁷ Azt, hogy a Péterfi család armálista levéllel rendelkezett volna a korábbi források ugyanakkor nem támasztják alá. A család valószínűleg azért szerepelhet armálistaként egyes iratokban a 19. század első felében, mert id. Péterfi Ferenc anyja, gálfalvi Fekete Borbála armálista volt és fiú-leánycént⁹⁸ örökölt birtokokat Nyárádgálfalván.⁹⁹

A házasságkötések is árulkodnak a családok társadalmi helyzetéről. A gálfalvi Fekete család és a szentgericei Cseh család unitárius armálista családok, míg a szentgericei Gál család tagjai

⁹⁰ Demény 1999: 402; Pál-Antal 2007: 102-103, 186-187; MNL OL F 50 – 55 – 2.2 – 10-11.; RNL MMH F 23. 94. á. 120. sz.

⁹¹ Pál-Antal 2007: 372-375.

⁹² RNL MMH F 23. 128. á. 37. sz. 76-78. f.

⁹³ RNL MMH F 23. 94. á. 411. sz.

⁹⁴ Péterfi Mózes jobbággya Sipos Mihály, Péterfi Ferenc jobbággyai pedig László István és Sipos András (MNL OL F 52 – 131 – 0 – 180-181.).

⁹⁵ RNL MMH F 23. 94. á. 416. sz.

⁹⁶ RNL MMH F 1. 969. sz. 97 o.; uo. F 1. 973. sz. 54. p.

⁹⁷ RNL MMH F 417. 512. á. 7. sz. 120. o.

⁹⁸ Férfi örökös hiányában a női utódok lesznek az örökösök, azaz a fiú-leányok, fiúsított leányok.

⁹⁹ RNL MMH F 23. 136. á. 279. sz. CXLVI. mappa ND242P köteg.

unitárius lófők voltak. Péterfi Sámuel felesége szentháromsági unitárius székely Nagy családból származik, míg Péterfi János egy havadi református székely családból, a Bodoniak közül választott feleséget. Péterfi József felesége római katolikus volt és minden gyermekét a római katolikus templomban keresztelték. Péterfi Mózes a szentháromsági Magyar családból nősült, amely egy katolikus armalista família volt. Mózes első három gyermekét unitáriusnak keresztelték, míg Anna és Eszter római katolikusok. Összességében a Péterfi család férfi tagjai armalista és székely családokból választottak házastársat, azonban a felekezeti hovatartozás is szerepet játszott a házasságkötések során.

Az összeírások alapján a templomfoglalás idején a család a szomszédos Bedébe költözött, amelynek lakossága református volt. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy Sámuelnek, Gergelynek vagy a feleségeinek kötődésük lett volna Bedéhez, ebben az időszakban nem szerepeltek külső birtokosként sem Bedében. Az 1750-es összeírásban Péterfi Sámuel csak Nyárádgálfalva esetében szerepel külső birtokosként, ahol egy szőlőterülettel rendelkezett.¹⁰⁰

1754-ben Gergely még Szentháromságon élt, azonban 1767-es, 1777-es, 1778-as és 1779-es adó-, illetve úrbériösszeírásokban Bedében jegyezték fel és Szentháromságon csak külső birtokos 23 5/8 hold belső telekkel.¹⁰¹ A Szentháromsági Unitárius Egyházközséghez tartozó hívek 1783-as összeírásában Péterfi Gergely és fia, Miklós is családfő Bedében.¹⁰² 1790-ben Péterfi Ferencet Bedében, Péterfi Miklóst pedig Szentháromságon jegyezték be a „köz tereh viselő marhas emberek”¹⁰³ közé.¹⁰⁴ Egy 1793-as perben említik először, hogy Ferenc Szentháromságon lakik: „Bedei, mostan pedig Sz.Háromságon lakó nemes vitézlő Péterfi Ferentz”.¹⁰⁵ Ezt követően minden iratban szentháromsági Péterfi Ferencként nevezik meg. Ennek ellenére az 1828-as adóösszeírásban Ferencet továbbra is a külső birtokosok között tüntetik fel Bedében, tehát ekkor még mindig rendelkezett bedei birtokokkal.¹⁰⁶

¹⁰⁰ MNL OL F 50 – 55 – 2.2 – 10-11.

¹⁰¹ RNL MMH F 23. 128. á. 448. sz. 14-18 f.; uo. F 23. 130. á. 823. sz. 7. f.; uo. F 23. 94. á. 120. sz.; uo. F 23. 94. á. 246. sz.; uo. F 23. 94. á. 411. sz.

¹⁰² MUE KGy SZUE 1. cs. 12. sz. 4. o.

¹⁰³ Ebben az összeírásban az armalisták, marhátlan és marhas köztelherviselő emberek és zsellérek szerepelnek településenként. A lovakat, öszvéreket, fejős és meddő marhákat írták össze.

¹⁰⁴ RNL MMH F 23. 129. á. 594. sz. 4. o.

¹⁰⁵ RNL MMH F 23. 136. á. 272. sz. XXXVII. mappa Amm 2447 köteg.

¹⁰⁶ RNL MMH F 23. 94. á. 417. sz.

6. A Péterfi család szerepe a szentháromsági közösség életében

A Péterfi család tagjai számos közösségi feladatot elláttak. A Szentháromsági Unitárius Egyházközség keretein belül és a helyi közösség életében is meghatározó szerepet játszottak. Péterfi Gergely 1745-ben falusbíró volt Szentháromságon, míg a fia, Miklós 1787-ben és 1803-ban.¹⁰⁷ A falusbíró döntő befolyással bírt a közösség életére, elsődleges feladata a falu rendjének, gazdaságának és békességének a fenntartása volt. Marosszék statútuma szerint a falusbírókat évente választották meg, az alábbi szempontok figyelembevételével: „*falusi bírakat pedig a falukon a középértékű, félhúsú, nem az igen tehetős s nem is az igen szegény emberek közül eskessenek, szeresebb embereket, a faluk [válasszanak] nem is goromba és értetlen embereket, hanem értelmes embereket s alkalmazosakat*”.¹⁰⁸ A bírói tisztségből kizárták a jövevényeket és az asszonyokat, míg az egyházfiak és a megyebírók mentességet élveztek. A falusbírói feladatkör azonban sok teherrel járt, ezért sokan igyekeztek elkerülni annak viselését.¹⁰⁹

Péterfi Józsefet 1827-ben, Péterfi Mózes pedig 1834-ben választották az assessorok közé. Assessoroknak, azaz ülnököknek a széki közgyűlések tagjait nevezték, akik a közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyekben vettek részt.¹¹⁰ Péterfi Ferenc gondnokként több évben is készített számadást a Szentháromsági Unitárius Egyházközségben, Péterfi Mózes pedig presbiteri feladatokat látott el.¹¹¹

1828-ban a közösség úgy döntött, hogy kőtemplomot építenek a régi, rossz állapotú fatemplom helyébe. A templom építésének lépései jól nyomon követhetők a Szentháromsági Unitárius Egyházközség iratai alapján, amelyek tartalmazzák az adományokkal kapcsolatos feljegyzéseket, az asztalos- és kőművesmesterekkel kötött egyezségeket, a számadásokat és különböző szerződéseket. A dolgozatomban azokat a dokumentumokat ismertetem részletesebben, amelyek a Péterfi családhoz kapcsolódnak, azonban az adományok nagy száma miatt csak a legjelentősebbeket emelem ki.

1828. május 11-én Péterfi Mózes jegyezte le a közösség azon megegyezését, mely szerint az egyházközség tagjai kötelesek voltak segídkezni a templom építésében: „*Sz. Háromsági nemes Unitaria Ecclesia Tagjai öszvegyülekezvén az irt Ecclesia D. Curatora T. Beretzki Mihály Úr nemes lakó házához az holis az óh Templomnak fel építtése aránt e' Következendő pontokba*

¹⁰⁷ RNL MMH F 23. 128. á. 281. sz. 5 f.; MUE KGy PVJ 1803 262. o.

¹⁰⁸ Imreh 1983: 59-60.

¹⁰⁹ Imreh István 1973: 44-54.

¹¹⁰ RNL MMH F 23. 155. á. 160. sz. 301. f.; uo. F 23. 155. á. 195. sz. 36. f.

¹¹¹ MUE KGy 2. cs. 19. sz.; uo. 2. cs. 27. sz.

inferált és meg másolást nem szenvedhető edgyezésre lépék az irt Ecclesia Tagjai: (...) úgy légyen, hogy minden gazda szekere elibe fogott marhája ereje tehetségéhez képest hozzon füzent nem pedig tsak hogy a többi közt ott járjon 's égy két kosárnyi füvent hozván tsalárdságra tapasztaltatván az olyan embernek eszmés mestersége töstént 1 az az egy M. forintig megbüntessék". A dokumentumot a többi egyházfi is aláírta, ezzel kifejezve a beleegyezésüket.¹¹²

Az eklézsia költségén téglát vásároltak, de a templom építéséhez mészre és vasra is szükség volt. Ezért Péterfi Mózes 1828. május 22-én Kozma Gergely ajánlólevelével elindult Torockóra adományokat gyűjteni. Az ajánlólevél a mellékletben olvasható.¹¹³ Május 27-én a torockói egyházfiakkal és tanulókkal járta be a települést, minden házhoz bekopogtatva. Másnap azonban Mózes belázasodott, így Torockószentgyörgyre már csak az egyházfiak látogattak el. Mivel nem tudott személyesen elmenni Torockószentgyörgyre, Mózes levelet írt torockószentgyörgyi Torockai Lajosné Simon Annának, amelyben a támogatását kérte és kitér a szentháromsági templom állapotára is.¹¹⁴

„Nagy Méltóságú Úr Asszony, Kegyes Nagyságos Asszonyom!

Nemes Maros Széki Szent Háromsági Unitaria Szent Ecclesiánk is a Romano Catholica Uralkodó erőhatalomnál fogva a régibb időkben meg fosztatván Templomától Parochiájától 's ahhoz tartozó minden javaitól, attól fogva égy fa Házatskában tétetett az Isteni Tisztelet, 's ez is már az idő által meg emésztődven Szegény Ecclésiánk Kőből ujjat kezdet építtetni, de elégtelen maga erején ezen ujj építmént tökéletességre vinni, kéntelenített Ecclésiánk a völgybeli Jól-tevőket 's vallások aránt buzgósággal viseltető keresztényeket vasbeli segedelmezés nyerhetés végett megtalálni, ennél fogva Nagyságodatis mint hitünknek sorossát bártorkodom Szegény Ecclésiánk képében Könyörgő Levelem által meg találni, Méltóztatik Nagyságodis jóra törekedő Szándékunkat megtekinteni, 's Segedelmezést érdemlő Szegény Ecclésiánkhoz valami kevés vas-beli grátiáját mutatni. – Mely alázatos Instantiám által Szegény Ecclésiánk szükségét egész Tisztelettel jelentve 's kezeit tsokolva maradtam –

Nagyságodnak alázatos szolgálja

Péterfi Mózes

Szt. Háromsági Unitaria Szt. Ecclesia Követtye"

Torockóról 50 darab vasat, Torockószentgyörgyről pedig 14 darab vasat adományoztak.¹¹⁵

¹¹² MUE KGy 2. cs. 30/1. sz.

¹¹³ MUE KGy 2. cs. 30/3. sz.

¹¹⁴ MUE KGy 2. cs. 41/1. sz.

¹¹⁵ MUE KGy 2. cs. 30/3. sz.

1830-ban Péterfi Ferenc 50 magyar forintot adományozott az egyházközségnek azzal a feltétellel, hogy az összeget kizárólag a templom építésére fordítsák. Az első évben ebből fizették ki a templom ajtajának az elkészíttetését az asztalosnak, az ajtó festéséhez szükséges az olajat és az enyvét, az asztalos italát, a zár elkészítését, a kovács munkáját az ajtósarok elkészítéséért, illetve a templom hat ablakának a tokját. A következő évre 16 magyar forint és 14 pénz maradt az adományból.¹¹⁶ 1831-ben Péterfi Mózes elvállalta a templom fa karzatának az elkészítését, melyért a 10 magyar forint fizetséget Péterfi Ferenc előző éves adományából állták. Péterfi Zsigmond gondnok az 1831-es számadáskor a következőket jegyezte fel: „*A templombeli Fa Karnak felépítését elfogadta Péterfi Móses Uram – melyért az Eccla ígért 10. mfrt – kész pénzt – megint 3. mforint adósságát 4. eszt. Interessivel edgyütt el engedi – minden napra egy fél fertály pálínkát – Dolgozni kezdett pedig Pünköst Innepelőtt öt napot – A csonka héten 1. napot – az után való héten 6. napot – usque 5^{tum} Junii abinde 7^a 8^a 9^a Die Mensis Junii – 10^a vicissim – 11^a Junii el végezte a' kar készítésit*”.¹¹⁷

Mózes ezen adóssága abból adódott, hogy 1825-ben két magyar forintot kölcsönzött az eklézsia kasszájából, majd egy későbbi bejegyzésben szerepel, hogy ezen felül egy német forintot is kölcsönzött.¹¹⁸

1831-ben Péterfi Mózes és Péterfi Máté mészgyűjtés céljából újabb adományokat gyűjtöttek a környező településeket bejárva. Mózes ekkor összesen 3 véka meszet adományozott saját költségén.¹¹⁹

Az új kőtemplom végül 1832-ben készült el. Pókai Sárosi Ferenc és felesége, Szeredai Terézia 1831-ben az unitárius egyházközségnek ajándékozták a szentháromsági római katolikus templom régi orgonáját, az orgonista pedig Péterfi Mózes lett: „*R. Cath. Templomban használtatott Pókai Mtgs Sárosi Ferentz Úrtól és Élete Párjától Mtgs. Szeredai Th. Úrasszonytól ajándékoztatott orgonával szaporodának – Légyen Isten előtt elfelejthetetlen Kegyes Adományok. Melly orgonának verésére, 's a'mellett Cántori Hivatalnak itteni folytatására, itteni Ns Péterfi Móses ő Kegyelme a' Megye által contractualiter elköteleztetvén a' vizsgáló szék által ezen Hivatalába confirmáltatott*”.¹²⁰

A kántori feladatok mellett Mózes tanítóként is tevékenykedett a településen. Az 1833-as marosszéki unitárius közgyűlésen Mózes elpanaszolta, hogy a hallgatóknak ígért jutalmat nem fizették ki: „*Szentháromsági Conventionátus kántor és orgonista Péterfi Mózes kérelmes*

¹¹⁶ MUE MGy V/3., 60. o.

¹¹⁷ MUE KGy 2. cs. 35. sz.

¹¹⁸ MUE KGy 2. cs. 20. sz.

¹¹⁹ MUE KGy 2. cs. 30/6. sz.; uo. 2. cs. 31. sz.

¹²⁰ MUE MGy V/3., 112. o.

levelében panaszolja: *hogy némely hallgatók ígért jutalmát nem akarják megfizetni, melyértis annak tellyesítésére rászoríttatni kéri*”.¹²¹ Egy 1833-as peres iratból kiderül, hogy Mózes nem volt hivatalos iskolamester és kántor, azonban a szentháromsági unitáriusok kis létszáma miatt nem akadt más, aki ezeket a feladatokat elláthatta volna.¹²² (A per részleteit a 7. fejezetben ismertetem.)

Az éves számadásokban számos kisebb, a Péterfi családhoz köthető adomány is megjelenik, míg a vizitációs könyvek az egyházközség vagyontárgyai között a jelentősebb adományok szerepelnek. A templomfoglalást követő per ítélete szerint a parókia telkei, a harang, imaház, úrvacsorai pohár és asztalterítő is a katolikusokhoz került, így az elkövetkező időszakban a hívek elsősorban tárgyi adományokkal segítették az egyházközséget. Cseh Debora adománya *„egy szálvonsásos kivarrással készült rostos viseltes Abrosz”*.¹²³ 1805-ben Péterfi Ferenc és Cseh Debora egy ezüst úrvacsorai poharat adományoztak az egyházközségnek, amely napjainkban is használatban van (6. ábra): *„Vagyon egy, a’ régi két pohárból ’s letett ezüst póltra darabokból készítettett új ezüst Pohár, melynek pohara ’s talpa között bogláros összevoglalo lévén, egymástól elváltható, ajaka belől és kívül, a’ talpának pedig párkányja aranyos az ajakán ezen irás olvastatik: »Ezen ÚR ASZTALÁRA Valo Poharat készittette Péterfi Ferentz és Fele. Tseh Débora az magok költségeken két avatégból a’ Sz. Háromsági Unitaria Ekklesiának Ano 1805. ben«*”.¹²⁴

¹²¹ MUE MGy VI/2. 64-65. o.

¹²² Káli Nagy István pere Péterfi Mózes ellen (RNL MMH F 23. 81. á. 226. sz. 938-942. f.)

¹²³ MUE KGy PVJ 1816, 122. o.

¹²⁴ MUE KGy PVJ 1816, 121. o.

6. ábra: Ezüst úrvacsorai pohár, amelyet Péterfi Ferenc és Cseh Debora adományoztak 1805-ben

A házaspár 1810-ben egy kendőt adományozott: „egy viola szín, veres és sárga selyemmel virágokra varrott szélű nagy keszkenő potyolat, mellyen ez a' Selyemmel varrott irás látszik: »Isten ditsőségére a' Sz. Háromsági Unitaria Ekklésia Számára Anno 1810. 5. Sept. Péterfi Ferentz és Cseh Débora«”.¹²⁵

Péterfi Ferenc és Nagy Anna 1841-ben egy harangot ajándékoztak a Szentháromsági Unitárius Egyházközségnek, amelynek a felirata: „Sz. H. R. Péterfi Ferentz és Nagy Anna Atak az Unitária Ekklesianak 1841 Segesvári Loots Friderich által”.¹²⁶

¹²⁵ MUE KGy PVJ 1816, 122.

¹²⁶ MUE KGy PVJ 1847, 45.

7. ábra: A szentháromsági unitárius harang, amelyet Péterfi Ferenc és Nagy Anna adományoztak 1841-ben

1843-ban Péterfi Ferenc egy szőlőt adott az egyházközségnek a Máté kútja nevű hely felett.¹²⁷ Az 1844-es vizitáció során Ferencet a korára, valamint a hosszú éveken át végzett egyháztámogató tevékenységére hivatkozva felmentették a közteherviselés alól: *„Fontolóra vévén Egyházlátogató székünk Id. Péterfi Ferentz buzgó hitbeli atyámfia az anyaszentegyház iránti gyakori áldozattyát, szerencsés, gyümölsös, valamint koros voltát – azért méltányosnak láttya, hogy nevezett atyámfia némileg a’ köz terhek hordozásában megkíméltessék mire nézve atyafiságosan ajánlja vizsgáló székünk a’ Nemes Ekklesiának, hogy többször nevezett Id. Péterfi Ferentz ő kegyelmét kivévén a’ Templomon teendő munkákon, egyéb aprólékos gyalogszeres dolgazatra ne erültesen ha nem ha önként kívánja azt tenni.”*¹²⁸

¹²⁷ MUE MGy V/5., 150.

¹²⁸ MUE MGy V/5. 237.

7. A Péterfi család peres ügyei

A Péterfi családra vonatkozó 18–19. századi peres iratokat az 1. táblázat foglalja össze.¹²⁹

1. táblázat: A Péterfi család peres ügyei Marosszék peres irataiban

<i>Felperes</i>	<i>Alperes</i>	<i>Év</i>	<i>Per jellege</i>
Péterfi Gergely	Toszó Jánosné Fekete Judit	1783	Birtokper a gálfalvi Fekete juss miatt
Péterfi Gergely felesége, Fekete Borbála	Péterfi Miklós és Ferenc	1793	Vagyonjogi per
Péterfi Ferenc	Szentiványi Nagy Zsigmond	1793	Birtokper a gálfalvi Fekete juss miatt
Péterfi Erzsébet	Péterfi Ferenc és Miklós	1795	Birtokper a Péterfi juss miatt
Asztalos György felesége, Péterfi Zsuzsanna	Péterfi Ferenc	1800	Becsületsértési per
Asztalos György, Péterfi Máté és Szabó János	Péterfi Ferenc	1800	Becsületsértési per
Szentiványi György	Péterfi Ferenc	1806	Kisebb hatalmaskodás miatt
Fazakas András	Péterfi Ferenc	1816	Kisebb hatalmaskodás miatt
Péterfi Ferenc	Csiki Sámuel, Mózes és Antal	1819	Birtokper a gálfalvi Fekete juss miatt
Nagyfalusi Fekete László	Péterfi Ferenc	1820	Birtokper a gálfalvi Fekete juss miatt
Káli Nagy István	Péterfi Mózes	1833	Becsületsértési per
Vadasdi István	Péterfi Ferenc és Mózes	1833	Birtokper a Péterfi juss miatt
Péterfi Mózes	Péterfi Ferenc	1836	Örökösödés

A marosszéki törvénykezési jegyzőkönyvekben feljegyzett perek jelentős része birtokper. Nem csupán a pereskedés iránti hajlam vagy az igazságtalanság érzése készítette az embereket ezekre a jogi lépésekre, hanem a mindennapi élet kíméletlen szükségletei is kikényszerítették a földhöz való ragaszkodást és az örökség megőrzését.¹³⁰ Számos per indult Péterfi Gergelyné Fekete Borbála öröksége miatt. Borbála apja, nyárádgálfalvi Fekete Márton armalista volt,

¹²⁹ RNL MMH F 23. 136. á. 272. sz. XIII. mappa EE 771 köteg; uo. F 23. 136. á. 272. sz. XXXVII. mappa Amm 2447 köteg; uo. F 23. 81. á. 147. sz. 179-191 f.; uo. F 23. 81. á. 150. sz. 427. f.; uo. F 23. 81. á. 254. sz. 201. f.; uo. F 23. 81. á. 257. sz. 183-190. f.; uo. F 23. 136. á. 279. sz. CXLIV. mappa ND 67 P köteg; uo. F 23. 136. á. 279. sz. CXLIV. mappa ND 144 P köteg; uo. F 23. 136. á. 272. sz. XXXVIII. mappa 2514 köteg; uo. F 23. 136. á. 279. sz. CXLVI. mappa ND 242 P köteg; uo. F 23. 81. á. 283. sz. 199-202 f.; uo. F 23. 81. á. 190. sz. 495-504. f.; uo. F 23. 81. á. 317. sz. 185-195. f.; uo. F 23. 136. á. 280. sz. CLXXVI. mappa Lsz 1404 köteg; uo. F 23. 81. á. 216. sz. 277-280. f.; uo. F 23. 81. á. 226. sz. 938-942. f.

¹³⁰ Imreh 1973: 225.

akinek négy lánya és egy fia született. Fiát, Miklóst azonban adósságai arra kényszerítették, hogy olyan birtokokat is eladjon, amelyek a nővéreit illették volna. A földterületek visszaszerzése érdekében Péterfi Gergely és fia, Ferenc több pert is indítottak.¹³¹ Mivel ezek a perek elsősorban a gálfalvi Fekete család rokoni kapcsolatait tárják fel, ezért a dolgozatomban nem térek ki részletesen ezekre az esetekre. A Péterfi család öröksége kapcsán két birtokper is zajlott, de a tanúvallomások és a perek végkimenetele nem ismert.¹³²

A birtokperek mellett három becsületsértési per is köthető a Péterfi családhoz, amelyek rávilágítanak a becsület kiemelt jelentőségére a 18–19. század fordulóján. A korabeli társadalomban a becsület az ember egyik legfontosabb társadalmi tőkéjének számított, amely alapvető szerepet játszott a rend fenntartásában.¹³³ A becsület jelentőségét jól mutatja, hogy Dósa Elek szerint ahhoz, hogy egy személy konkrét jogok vagy kötelezettségek alanya lehessen, nemcsak a nemét, korát, egészségi állapotát és a társadalmi viszonyait kell figyelembe venni, hanem a becsületét is ismerni kell. Dósa Elek megkülönbözteti a gyalázatosokat és a becsületeseket; az utóbbiak a polgári jog alapján jogosultak személyük külső elismerésére, vagyis arra, hogy ne illessék őket gyalázó szavakkal.¹³⁴ A becsületsértés nem csupán az egyén hírnevét csorbította, hanem a családra és a közösségre is kihatott. A tisztesség sérülése jogi és anyagi következményekkel is járt, hiszen egy becsületét veszített ember elveszítette a hitelességét a bíróság előtt, így birtokperekben vagy más jogi eljárásokban alulmaradhatott. A becsület védelme tehát különösen fontos volt, mert hatással volt az egyén és a közösség társadalmi megítélésére, kapcsolatrendszerére és anyagi helyzetére egyaránt.¹³⁵

A becsület társadalmi jelentőségét jól példázzák a Péterfi családhoz köthető becsületsértési perek. 1800-ban Asztalos Györgyné Péterfi Zsuzsanna azért perelte a testvérét, Ferencet, mert „*motskolta és gazolta, a megnevezett helyen s egyebüttis*”.¹³⁶ Ugyanabban az évben Péterfi Máté,¹³⁷ Asztalos György¹³⁸ és Szabó János együttesen indítottak becsületsértési pert Ferenc ellen. Asztalos György a társaival a szilvafák állapotát akarta felmérni abban a gyümölcsösben, amelyet felesége révén birtokolt, és amely feltehetően még közös tulajdonban volt Péterfi Ferencel. Amikor megérkeztek, Ferencet éppen szilvaszedés közben találták ott, ami miatt

¹³¹ RNL MMH F 23. 136. á. 272. sz. XIII. mappa EE 771 köteg; uo. F 23. 136. á. 272. sz. XXXVII. mappa Amm 2447 köteg; uo. F 23. 81. á. 147. sz. 179-191 f.; uo. F 23. 136. á. 279. sz. CXLVI. mappa ND 242 P köteg; uo. F 23. 81. á. 283. sz. 199-202 f.; uo. F 23. 81. á. 190. sz. 495-504. f.

¹³² RNL MMH F 23. 81. á. 150. sz. 427. f.; uo. F 23. 81. á. 216. sz. 277-280. f.

¹³³ Géra 2022: 23-27.

¹³⁴ Dósa 1861b: 3, 14.

¹³⁵ Dósa 1861b: 77; Dósa 1861c: 105, 225-227.

¹³⁶ RNL MMH F 23. 81. á. 254. sz. 201. f.

¹³⁷ Péterfi Máté (1765–1837) egy másik szentháromsági Péterfi ág leszármazottja.

¹³⁸ Péterfi Zsuzsanna férje, ezáltal Ferenc sógora.

nem tudták elvégezni a termés és a fák felmérését. A felperesek megpróbálták megakadályozni a gyümölcszedést, mire Ferenc dühösen szidalmazni kezdte őket. A periratból nem derül ki, hogy milyen szavakkal illette Asztalos Györgyöt és Szabó Jánost. Péterfi Máté esetében a kinézetére és a vallásosságára tett megjegyzéseket: „*Nem szeded meg te füles és nem tirikkelsz te Máthé evangélista*”, „*Máté Koronás Próféta könyörögj érettem*”, „*lógó nyakú próféta, füles Máté*”. Máté és Ferenc is presbiter volt a Szentháromsági Unitárius Egyházközségben. Az egyházközségben vállalt szerepe ellenére Ferenc mégis bibliai utalásokkal sértette meg Máté becsületét. A per során Péterfi Ferenc azzal védekezett, hogy a felperesek adtak okot a szidalmakra, és azt állította, hogy idő közben nyilvánosan kibékült a felperesekkel. A tanúk vallomásai alapján azonban azt állapították meg, hogy ez megbékélés nem történt meg: „*nyilvánossággal világos, hogy egyéb tselekedetért esett békesség, a kérdés alatt forgóért pedig nem*”.¹³⁹ Végül a per ítélete alapján Ferencnek csak Péterfi Mátéra nézve kellett kifizetnie a nyelvváltságot¹⁴⁰ (*lingue poena*), amelynek a díja a székelyek esetében 12 magyar forint és 50 pénz volt.¹⁴¹

1833-ban káli Nagy István¹⁴² derékszéki bíró becsületsértési pert indított Péterfi Mózes ellen. A periratban ugyan nem részletezik, hogy milyen sértéssel illette Mózes a felperest, annyi azonban kiderül, hogy Nagy Istvánt szidalmazta, és a juhászát verekedésre uszította: „*a felperest a' köz békességet meg semmisítő erőszakossággal majorját verekedésre praevaricatora*¹⁴³ *készítette, vádolta és így azt a békességes egyességet szerető morális characterében megsértette diffamálta*”.¹⁴⁴ A Szentháromsági Unitárius Eklézsia iratanyagában található egy olyan dokumentum, amelyet a per mindkét szereplője aláírt. Ez az irat öt évvel a per kezdete előtt készült, és egy örökös cserelevél formájában rögzíti annak a teleknek a megvásárlását, ahol később felépítették a szentháromsági unitárius kötemplomot (8. ábra). A dokumentumot Kozma Gergely marosszéki unitárius esperes, Káli Nagy István, az egyházkör főgondnoka, és Péterfi Mózes is aláírta.¹⁴⁵

¹³⁹ RNL MMH F 23. 81. á. 257. sz. 183-190. f.

¹⁴⁰ Pénzbírság, amellyel a becsületsértést büntették. Maga a nyelvváltság elnevezése arra utal, hogy a nyelvkimetszést felváltotta a pénzbírság.

¹⁴¹ A nemesek esetében Magyarországon 100 magyar forint, Erdélyben 33 magyar forint volt a büntetés. A parasztoknak a székelyekhez hasonlóan 12 magyar forint és 50 pénz volt a nyelvváltság (Dósa 1861b).

¹⁴² A káli Nagy család székely nemes család. Káli Nagy István (1800-1845) a család nyárádszentlászlói ágához tartozott.

¹⁴³ Rendbontás.

¹⁴⁴ RNL MMH F 23. 81. á. 317. sz. 185-195. f.

¹⁴⁵ MUE Kgy SZUE 2. cs. 19. sz. 1-2. p.

ebben az időben, ez a kijelentés nem helytálló, ugyanis 1831–1847 között Ürmösi Sámuel szolgált papként az egyházközségben.¹⁴⁹

A peres ügy tovább húzódott, mivel Mózes 1838-ban betegsége hivatkozva haladékot kért: „*az alperes betegsége miatt minden hosszú idő mellett is a maga mentségére kívántató documentumot el nem készíthette a szegény embernek elébb a' mindennapiról is keletvén gondoskodni – mint a' hatalmas Felperes Úr, kinek affélékkel nem szükség kínlódní, tekintetbe sem akar venni – documentum és informatio nélkül pedig mentség lehetetlen és nemis szabad*”.¹⁵⁰ 1839-ben végül megszületett az ítélet, mely szerint Mózes elveszítette a pert és a nyelvváltás, illetve a felperes fáradságának megfizetésére kötelezték.¹⁵¹ A kiszabott költségek listája a dolgozat mellékletében olvasható. Amikor az ítélet végrehajtó (*executor*) elment Mózes házához kihirdetni az ítéletet, Mózes felemelt egy fa pálcácskát és a következőket mondta: „*Repellálok előbbször, másodszer, és harmadszor ezen Executiot bé nem botsáttom*”, majd pár héttel később perújítási kérelmet (*novum*) nyújtott be a viceszékhez. A perújítási eljárás elhúzódott, és Mózesnek a Királyi Gubernium engedélyével külföldre kellett utaznia, így nem tudott megjelenni a tárgyaláson, és végül ejtették a kérelmét. 1841-ben káli Nagy István panaszos levelet nyújtott be az alszékhez, amelyből kiderül, hogy Mózes elmulasztotta a költségek kifizetését.¹⁵² Mózes három hónappal később bekövetkezett halála miatt valószínű, hogy a per költségeinek kifizetésére végül nem került sor, mivel a családtagok nem terhelhetőek a nyelvváltás díjával és „*a sértés csupán személyes lévén, annak büntetése is elenyészik a személy halálával*”.¹⁵³

A családon belüli viszonyok mélyebb megismerését segítik a szülők és gyermekeik között zajló peres ügyek, amelyek viszonylag gyakran előfordultak a vizsgált időszakban. 1793-ban Fekete Borbála beperelte a két fiát, Miklóst és Ferencet, mivel nem biztosítottak számára megfelelő özvegyi tartást: „*nyujtottam be vala (...) egy alázatos Justantiámot az iránt mi némü kegyetlenséggel viseltessenek hozzám két fiaim Péterfi Miklós és Ferencz és mi némü gyámoltalan állapotban kellessék életemnek öreg napjait töltenem*”.¹⁵⁴ Az özvegyek jogot formálhattak arra, hogy férjük örököseitől özvegységük ideje alatt megfelelő lakhatást és özvegyi tartást (*vidualis intertentio*) kapjanak, az utóbbit azonban Fekete Borbála szerint fiai nem biztosították megfelelő mértékben.

¹⁴⁹ Szakál 2017: 42-45.

¹⁵⁰ RNL MMH F 23. 81. á. 317. sz. 185-195. f.

¹⁵¹ RNL MMH F 23. 81. á. 317. sz. 185-195. f.

¹⁵² RNL MMH F 23. 136. á. 280. sz. CLXXVI. mappa Lsz 1404 köteg

¹⁵³ Dósa 1861c: 226.

¹⁵⁴ RNL MMH F 23. 136. á. 272. sz. XXXVII. mappa Amm 2447 köteg.

A tanúvallomások szerint Gergely két öl fát vásárolt volna a nyíl¹⁵⁵ erdőből Bedében. Mivel nem rendelkezett német forinttal, ezért a felesége pénzén vásárolta meg a fát. Gergely egyúttal azt is kijelentette, hogy emiatt a fából származó nyereség a feleségét illeti: „néhai Péterfi Gergely uram szavából értettük hogy a felesége pénzéből adott három német forintokott és huszonnégy krajtzárokatt kétt öl fáér és pedig olyformánn, hogy az fánn ami nyereséggett kap az is legyen az feleségié tudni illik (...) ilyen szóval adá hogy ez a feleségem pénze akitől adtam s had fiazzék ismét nekí”. 1790-ben Péterfi Gergely elhunyt és a legkisebb fia, Ferenc eladta a fát Balog Lászlónak 10 magyar forintért. Emiatt, az özvegy Fekete Borbála a saját pénzén kellett tűzifát vásároljon télire. Ezen túlmenően Ferenc kamatostól visszakérte Győr Lászlótól azt a 13 magyar forintot, amit korábban Gergely neki kölcsönadott. A pénzt az édesanyjának adta özvegyi tartásként, de a kamatot Miklós és Ferenc megtartotta magának.¹⁵⁶

A perből kiderül, hogy Gergely halála után Ferenc eltulajdonított hatszáz forintot az apja pénzéből, ami alátámasztja, hogy nem a pénzhiány miatt mulasztotta el a megfelelő özvegyi tartás biztosítását, hanem szándékosan nem teljesítette kötelezettségeit. Szilágyi Zsuzsánna vallomása szerint, amikor Gergely meghalt, Péterfi Ferenc lement a pincébe és pénzt hozott elő, amit elrejtett a saját ládájába. Fekete Borbála 1794-ben bekövetkezett halála miatt a kereset nem folytatódott.¹⁵⁷

Az özvegyi tartás és a megfelelő lakhatás biztosítása volt a gyerekek törvényes kötelezettsége a megözvegyült anyjuk felé. Az özvegyi lakhelyről, ahol korábban a férjükkel együtt éltek, sem gyermekeik, sem férjük rokonai nem küldhették el őket, kivéve, ha az özvegy újra férjhez ment.¹⁵⁸ Dósa Elek szerint csaknem szokássá vált, hogy az anyának hitvesi tartásul a férje jószágaiból annyit hagynak a birtokában, amennyit azokból egyik gyermeke is kapna. Emellett, ha korábban a fiúgyermekek már osztottak az apával és a leányok ki voltak házasítva, akkor az ingók csak az anyát illették.¹⁵⁹

Péterfi Mózes 1836-ban indított osztálypert az apja ellen, mivel az Péterfi Ferenc nem teljesítette azt az 1820-ban kötött megállapodást, mely szerint a szerzett- és székely örökség ingó és ingatlan javainak felét átadja Mózesnek.¹⁶⁰ A székely örökség (*siculica haereditas*) és a szerzett birtok jogilag különböztek egymástól. A székely öröklési szokások alapján az ősi földet a fiú utód örökölte, aki köteles volt a lánytestvérét „a maga székének törvénye

¹⁵⁵ A nyílföld olyan közös terület, amely a közösség tagjai közt évente vagy időközönként újraosztásra kerül, el nem adható, és nem örökölheto. (Imreh 1983: 166.)

¹⁵⁶ RNL MMH F 23. 136. á. 272. sz. XXXVII. mappa Amm 2447 köteg.

¹⁵⁷ RNL MMH F 23. 136. á. 272. sz. XXXVII. mappa Amm 2447 köteg.

¹⁵⁸ Nagyajtai Cserei 1800: 76-80.

¹⁵⁹ Dósa 1861b: 429-431.

¹⁶⁰ RNL MMH F 23. 81. á. 226. sz. 938-942. f.

szerint” kiházásítani. Ezzel szemben a szerzett birtok olyan földet és épületet jelentett, amelyet a család vásárolt, és ezeket a birtokokat a lányok is örökölhették.¹⁶¹

Megszokott volt, hogy a családfő életében sor került a vagyon felosztására. Péterfi Mózes esetében erre a házasságát követően 4 évvel került sor, amikor elköltözött a felesége házához és kikérte a neki járó örökséget. Amennyiben az osztozkodás során kötött egyezség nem teljesült, a felek gyakran peres úton rendezték a vitás kérdéseket. Azonban a Péterfi Mózes és Péterfi Ferenc közötti per háttérében a vagyon felosztásának kérdése mellett személyes sérelmek is közrejátszottak. Péterfi Ferenc 1791. február 1-én vette feleségül szentgericei Cseh Deborát.¹⁶² Az unitárius vizitációs könyvek feljegyzéseiből kiderül, hogy 1810 körül a felesége külön költözött, így az 1816-os vizitáció alkalmával mindkettőjüket kihallgatták. Cseh Debora kérvényezte, hogy részesüljön a férje javaiból: „*Péterfi Ferentzné Cseh Débora, maga Férje ellen, a' kitől már egy darab időtől fogva önkéntesen külön ment, több pontokból álló panaszos feladást tévén, Férje Jovaiból osztályt kíván a' Gen. Visitatio által tétetni*”.¹⁶³ Annak ellenére, hogy az unitáriusok számára megengedett volt a válás, Péterfi Ferenc és Cseh Debora mégsem döntöttek a házasság felbontása mellett.¹⁶⁴ Öt peres iratban is megemlíti, hogy az ítélet kihirdetése során Péterfi Ferencet nem találták otthon, ezért a feleségének, Cseh Deborának adták át a peres ügyvel kapcsolatos üzenetet. Noha nem volt ritka, hogy az alperes vagy felperes nem tartózkodott otthon az assessor vagy az ítélet végrehajtó megérkezésekor, Péterfi Ferenc esetében ez különösen sokszor előfordult.¹⁶⁵

1836-ban Cseh Debora elhunyt, a temetésére 1836. május 3-án került sor Szentháromságon.¹⁶⁶ Egy héttel később azonban Mózes ellenzését figyelmen kívül hagyva Péterfi Ferenc esperesi *dispensatio*, azaz mentvény mellett elvette Nagy Annát.¹⁶⁷ Ez a házasság mindkét fél számára előnyös volt. Nagy Annával kötött házasság biztosította Péterfi Ferenc számára, hogy idős korában legyen egy ápolója és társalkodónője, aki gondoskodik róla. Nagy Anna zsellér volt, tehát az esküvő az ő esetében társadalmi státuszváltással járt. Péterfi Ferenc halála esetén özvegyként nagyobb tiszteletnek örvendhetett a közösségben. Annak ellenére, hogy mindkét házasulandó személy Szentháromságon lakott, a pár mégis a közeli Szentgericén házasodott össze. Az esküvő Mózes szempontjából azért volt kedvezőtlen, mert az apja

¹⁶¹ Dósa 1861b: 381-382.

¹⁶² RNL MMH F 1. 973. sz. 56. p.

¹⁶³ MUE KGY PVJ 1816, 118-130. p.

¹⁶⁴ Nagy 2007: 75-78.

¹⁶⁵ RNL MMH F 23. 136. á. 279. sz. CXLIV. mappa ND 67 P köteg; uo. F 23. 136. á. 279. sz. CXLIV. mappa ND 144 P köteg; uo. F 23. 136. á. 272. sz. XXXVIII. mappa 2514 köteg; uo. F 23. 136. á. 279. sz. CXLVI. mappa ND 242 P köteg; uo. F 23. 81. á. 283. sz. 199-202 f.

¹⁶⁶ RNL MMH F 1. 973. sz. 12. p.

¹⁶⁷ RNL MMH F 417. 512. á. 7. sz. 120. f.

esetleges korai halála után köteles lett volna özvegyi tartást fizetni Nagy Annának, emellett Péterfi Ferenc özvegyeként továbbra is abban a házban maradhatott, ahol a férjével lakott. Nem meglepő tehát, hogy a szentgericei unitárius anyakönyv 1836. május 10-i házassági bejegyzés szerint „*Péterfi Ferenc ő kegyelme fia Mózes által némi nemű csekély ellenzés tettetett*”.¹⁶⁸ Az esküvő után Mózes a papiszékhez fordult, ahol kérte a házassági szövetség érvénytelenítését és az eskető pap megfenyítését. A papiszék azonban elutasította Mózes kérelmét kiemelve, hogy a „*kérelmes úgy látszik nem tudja vagy nem is akarja tudni*”, hogy amennyiben világi ember akar perelni, úgy a törvényszékhez kell fordulnia.¹⁶⁹ 1836. június 9-én Mózes kérést nyújtott be a Derékszékhez, melyben kitért arra, hogy az édesapja nem tartotta be az 1820-ban kötött egyezségüket a fekvő javakra nézve, ugyanakkor megfogalmazta a véleményét az édesapja házasságával kapcsolatban is. Mózes igyekezett az esetet a bíróság előtt minél kirívóbbnak feltüntetni, hangsúlyozva azt, hogy az apja nagyon hamar újrահázasodott. Emellett kiemelte a szülei 45 évig tartó házasságát is, szándékosan figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy azok éveken át külön éltek. Nagy Annát ifjú menyecskének nevezte, annak ellenére, hogy az özvegy zsellér asszony ekkor már 60 éves volt:

„*Tekintetes Törvényes Derékszék!*

Szentháromsági Péterfi Ferenc édesatyámmal miután az ő megegyezésével megházasodtam és a feleségem jószágába mentem lakni 1820-ban olyan egyezésre mentünk, hogy mind az őssi mind a szerzemény fekvő és felkelhető jóknak haszonfelét kiadja és birtokomba bocsátja amelyet akkor a felkelhetőkre nézve résszerént meg is tett, egyebekre nézve pedig máig sem – melynek következtetésében miután a szépszerént való osztályt többversen hiába próbáltam volna – nevezetesen pedig szomorúan tapasztalván, hogy 75 esztendőös öreg ember létire az édesanyámnak /: kivel 45 évekig vala házassági öszve köttetésben / eltemettetése után egy héttel akaratom és protestatiom ellen egy ifjú és következőleg nem hozzávaló menyecskét elvett”.¹⁷⁰

A perben az ítélet 1840. június 26.-án született meg, amikor is három osztoztató bírát neveztek ki, akiknek a feladata a földek tisztességes elosztása volt.¹⁷¹

¹⁶⁸ RNL MMH F 417. 512. á. 7. sz. 120. f.

¹⁶⁹ MUE MGy VI/2. 189-190. p.

¹⁷⁰ RNL MMH F 23. 81. á. 226. sz. 938-942. f.

¹⁷¹ RNL MMH F 23. 81. á. 226. sz. 938-942. f.

8. Összegzés

A szentháromsági templomfoglalás a 18. századi erdélyi vallási viszonyok jellegzetes példája, amely jól illusztrálja a „csendes ellenreformáció” időszakának dinamikáit. III. Károly és Mária Terézia uralkodása idején számos protestáns közösség szembesült templomai és más egyházi javai elvesztésével. A templomfoglalás hatásai azonban hosszú időre meghatározták a szentháromsági unitáriusok életét. Az egyházközség mégis fennmaradt, amihez nélkülözhetetlen volt a helyi közösség összefogása, a patrónusok támogatása és az egyházi vezetők útmutatása. A szentháromsági egyházközség megújulása jól nyomon követhető a hívek adományaiban és az egyházi tevékenységek fokozatos újjászervezésében. A templomfoglalás során odavesztett ingóságok pótlása végett a hívek tárgyi adományokkal is támogatták az egyházközséget. Az 1783-ban épített unitárius fatemplom állapota néhány év alatt jelentősen megromlott, ezért a szentháromsági unitárius közösség 1828-ban úgy határozott, hogy tartósabb megoldást keresve kőtemplomot építenek. Az építkezéshez a hívek jelentős anyagi és fizikai hozzájárulására volt szükség, ugyanakkor a szükséges források előteremtéséhez a környező településeken is sor került adománygyűjtésekre.

A szentháromsági Péterfi család tagjai generációkon keresztül tartó közösségi és egyházi tevékenységük révén meghatározó szereplői voltak a helyi közösség életének. A család 18–19. századi története jól szemlélteti, hogy hogyan kapcsolódott össze a magánélet és a közélet, a vallási elköteleződés és a világi konfliktusok. A településen zajló egyházi konfliktusok idején Péterfi Gergely Bedébe költözött, fiai pedig csak az 1790-es évek környékén tértek vissza Szentháromságra. A család aktívan részt vett az unitárius egyházközség és a szentháromsági közösség életében. Péterfi Ferenc és fia, Mózes más-más módon támogatták az unitárius egyházközséget, Ferenc elsősorban anyagi hozzájárulással, míg Mózes az egyházi tevékenységek révén. Mivel a településen nem volt hivatalos iskolamester, Péterfi Mózes a kántori feladatain kívül a tanítói teendőket is ellátta. Presbiterként pedig jelentős mértékben hozzájárult az új unitárius kőtemplom megépítéséhez, amely végül 1832-ben készült el.

A Péterfi család tagjai között zajló konfliktusok jól példázzák a korabeli családi viszonyok összetettségét. Péterfi Ferenc külön élt a házastársától, az édesanyja és fia pedig pert indított ellene. Az egyházi dokumentumokban megjelenő vallásossága éles ellentétben állt világi magatartásával. Péterfi Ferencet kétszer is beperelték becsületsértés miatt, emellett számos birtokperben vett részt, amelyek közül több eljárást ő maga indított. A birtokperes nagy száma is jelzi, hogy a föld a családok számára kiemelt fontossággal bírt, hiszen ez volt az alapvető megélhetési forrásuk. Ezen túlmenően a földtulajdon nem csupán anyagi javakat képviselt,

hanem a közösségben betöltött társadalmi státusz szimbóluma is volt. Mózes azonban egyéb karrierlehetőségeket is szem előtt tartva, egyházi szerepeket vállalt, valamint assessorként is tevékenykedett, ami jól mutatja a korabeli értelmiségi réteg társadalmi és gazdasági mobilitásának lehetőségeit.

A becsületsértési perek igazolják, hogy a becsület és a jó hírnév a társadalmi kapcsolatok egyik alapvető szervezőelve volt, amely nemcsak az egyének, hanem a családok helyzetét is meghatározta. A korabeli társadalomban a becsület a társadalmi kapcsolatok fenntartásának alapját képezte, és annak elvesztése súlyos következményekkel járt. Ezért a becsület védelme nemcsak az egyéni méltóság, hanem a család társadalmi helyzetének és a közösségen belüli pozíciójának megőrzése szempontjából is kiemelt jelentőségű volt.

9. Levéltári források

Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (MUE KGy)

A Szentháromsági Unitárius Egyházközség iratai (SZUE)

1. csomag (1752-1798)
 12. sorszám, Az unitáriusok hívek összeírása (1783)
2. csomag (1806-1850)
 49. sorszám, Az unitárius hívek összeírása (1821-1850)

Az 1803-as püspöki vizitáció jegyzőkönyve (PVJ 1803)

Az 1816-os püspöki vizitáció jegyzőkönyve (PVJ 1816)

Az 1847-es püspöki vizitáció jegyzőkönyve (PVJ 1847)

Egyházközségi monográfiák

- IV. 12, Pap Sándor: Szentháromság és filiáinak története (1911)

Magyar Unitárius Egyház Marosvásárhelyi Gyűjtőlevéltára (MUE MGy)

V/3. Marosszéki unitárius esperesi vizitáció jegyzőkönyve (1830-1834)

V/5. Marosszéki unitárius környéki számadásos könyv (1842-1846)

VI/2. Marosszéki unitárius közgyűlések jegyzőkönyve (1829-1839)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

F 50. jelzet, Az 1750. évi erdélyi összeírás

55. téka, 2.1 raktári szám, 10-11. sorszám, Marosszék, Szentrontás

F 52. jelzet, Conscriptio Czirakyana, Erdély (1819-1820)

131. kötet, 0. raktári szám, Maros megye, Abodi járás, Szentháromság

R 302. jelzet 15. sorozat 3. tétel, A Nyárádszentlászlói Unitárius Egyházközség iratai

2. csomag, Szentrontási unitáriusok és katolikusok közötti verekedésre vonatkozó periratok (1752-1754)

Marosvásárhelyi Katolikus Gyűjtőlevéltár (MKGy)

105. levéltári szám, Ágotha Endre 1926: Historia Domus Szentháromság

Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala (RNL MMH)

Fond 1. Egyházi anyakönyvek gyűjteménye

968. sorszám, Szentháromsági katolikus anyakönyv, 1. kötet (1738-1806)

969. sorszám, Szentháromsági katolikus anyakönyv, 2. kötet (1807-1856)

970. sorszám, Szentháromsági katolikus anyakönyv, 3. kötet (1857-1910)

973. sorszám, Szentháromsági unitárius anyakönyv, 1. kötet (1786-1852)

974. sorszám, Szentháromsági unitárius anyakönyv, 2. kötet (1853-1900)

Fond 23. Marosszék iratai (1560-1876)

81. állag, Törvénykezési jegyzőkönyvek (1610-1848)

147. sorszám, Derékszéki jegyzőkönyv (1793-1834)

150. sorszám, Derékszéki jegyzőkönyv (1794-1796)

190. sorszám, Derékszéki jegyzőkönyv (1822)

216. sorszám, Derékszéki jegyzőkönyv (1835)

226. sorszám, Derékszéki jegyzőkönyv (1840)

254. sorszám, Viceszéki jegyzőkönyv (1800-1828)

257. sorszám, Viceszéki jegyzőkönyv (1802)

283. sorszám, Viceszéki jegyzőkönyv (1819)

317. sorszám, Viceszéki jegyzőkönyv (1839-1840)

94. állag, Adótabellák (1777-1858)

7. sorszám, Tipizált adótabella, Bede (1777)

120. sorszám, Tipizált adótabella, Szentháromság (1777)

- 246. sorszám, Tipizált adótabella, Szentháromság (1778)
- 373. sorszám, Tipizált adótabella, Szentháromság (1779)
- 411. sorszám, Tipizált adótabella, Szentháromság (1819)
- 416. sorszám, Tipizált adótabella, Szentháromság (1846)
- 417. sorszám, Tipizált adótabella, Bede (1828)
- 128. állag, Katonai összeírások (1614-1849)
 - 22. sorszám, Homagii instrumentum (1791)
 - 23. sorszám, Homagii instrumentum (1792)
 - 37. sorszám, Az 1809-es nemesi insurrectió az abodi járásból
 - 38. sorszám, Az 1809-es nemesi insurrectió az abodi és selyei járásokból
 - 46. sorszám, Az 1809-es nemesi insurrectió az abodi járásból
 - 139. sorszám, Homagii instrumentum (1838-1839)
- 129. állag, Adóösszeírások (1692-1846)
 - 253. sorszám, Az állatok összeírása a harasztkereki járásban (1745)
 - 281. sorszám, Tanúkihallgatások a korábbi évek adózásairól (1747)
 - 359. sorszám, Adóösszeírása a harasztkereki járásban (1751)
 - 448. sorszám, Az adózó személyek összeírása az abodi járásban (1754)
 - 594. sorszám, Az adózó személyek összeírása az abodi járásban (1790)
- 130. állag, Közigazgatási iratok (1575-1784)
 - 823. sorszám, Az abodi járás adóösszeírása (1767)
- 136. állag, Használt korabeli segédletek (1610-1876)
 - 272. sorszám, Magánosokat érdeklő levelek (1610-1810)
 - 279. sorszám, Magánosokat érdeklő levelek (1610-1852)
 - 280. sorszám, Magánosokat érdeklő levelek (1575-1849)
- 155. állag, Közgyűlési iratok (1691-1847)
 - 14. sorszám, Közgyűlések jegyzőkönyve (1755-1760)
 - 160. sorszám, Közgyűlések jegyzőkönyve (1820-1829)
 - 195. sorszám, Közgyűlések jegyzőkönyve (1833-1837)
- Fond 30. Népszámlálási dokumentumok gyűjteménye
 - 137. állag, A népszámlálások összeíró ívei (1857-1870)
 - 128. sorszám, Szentháromság lakosságának összeírása (1857)
 - 172. sorszám, Szentháromság lakosságának összeírása (1869)
- Fond 417. Esperességek és egyházközségek iratai
 - 512. állag, A Szentgericei Unitárius Egyházközség iratai (1667-1898)
 - 7. sorszám, Szentgericei unitárius anyakönyv (1767-1914)

Teleki-Bolyai Könyvtár (TKB)

- MS 0471. Jánosfalvi Sándor István 1861: Régi jeles halotti s más alkalmi beszédeknek gyűjteménye. Jánosfalva. Második darab 1861.

10. Hivatkozott irodalom

10.1. Nyomtatott szakirodalom

- Balogh Judit 2005: A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Balogh Judit 2011: Székelyföldi karrierrek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16. század második felében, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Balogh Judit 2012: Az udvarhelyszéki periratok jog- és társadalomtörténeti tanulságai, In: *Tanulmányok Erdély fejedelemség-kori történetéből*, Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó, Eger, 21-36.
- Balogh Judit 2017a: Székely primorok, székely nemesek, székelyföldi nemesek, *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae*, XLIV évfolyam, 157-167.
- Balogh Judit 2017b: Reformáció a Székelyföldön, *Egyháztörténeti szemle*, 18. évfolyam, 3. szám, 30-41.
- Balogh Judit 2023: Hidvégi id. Nemes János naplója - Háromszéki Téka, 1. kötet, Tortoma Kiadó.
- Barabás Samu 1934 (szerk.): Székely oklevéltár VIII. kötet (1219-1776), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia
- Bónis György 1942: Magyar jog–székely jog, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, Kolozsvár.
- Benkő Loránd 1946: Szó- és szólásmagyarázatok. Szentgerice, Szentháromság. *Magyar Nyelv Közérdekű Folyóirat*, 42. évfolyam, 1-5. szám, 49-53.
- Connert, Hans 1906: A székelyek alkotmányának históriája különösen a XVI. és XVII. században. Székelyudvarhely.
- Csáki Árpád 2017: A miklósvári templomfoglalás (1715) és utóélete, *Acta siculica*, 2016-2017, 167-179.
- Demény Lajos 1997: Székely Oklevéltár, Új sorozat IV, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- Demény Lajos 1999: Székely Oklevéltár, Új sorozat V, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- Demény Lajos 2000: Székely Oklevéltár, Új sorozat VI, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- Demény Lajos 2001: Székely lustrák a fejedelem kori Erdélyben, In: *Professoribus salutem: találkozások neves történészekkel*, 137-153.
- Demény Lajos 2004: Székely Oklevéltár, Új sorozat VII, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- Demény Lajos 2006: Székely Oklevéltár, Új sorozat VIII, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár
- Dósa Elek 1861a: Erdélyhoni jogtudomány 1. — Erdélyhoni közjogtan, Kolozsvár, 1861, Nyomtatott Gámán Jánosnál.
- Dósa Elek 1861b: Erdélyhoni jogtudomány 2. — Erdélyhoni magyar magánjogtan, Kolozsvár, 1861, A rom. kath. lyceumi nyomda betűivel.
- Dósa Elek 1861c: Erdélyhoni jogtudomány 3. — Erdélyhoni magyar pertan, Kolozsvár, 1861, Az ev. ref. főtanoda betűivel.
- Egyed Ákos 2013 (szerk.): A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig, Csíkszereda, 2013, Pallas Akadémia.
- Géra Eleonóra Erzsébet 2022: A polgárváros rendje Társadalom, tér, nyilvánosság Budán (1686–1741), Akadémiai doktori értekezés, ELTE, BTK, Történeti Intézet Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest.
- Horn Ildikó 2009: Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története, Budapest, Balassi Kiadó.
- Fehér Andrea 2013: Family life in 18th Century Transylvania. Case study: the Halmágyi family,

- Acta Musei Napocensis*, 50. évfolyam, 1. szám, 154–165.
- Fehér Andrea 2017: Lakodalmak a Székely családban. Adalékok a 18. századi erdélyi házassági szokásokról, *Erdélyi Múzeum*, 79. évfolyam, 1. szám, 118-129.
- Fehér Andrea 2022: Domestic violence in the 18th century Transylvania (2022) *Forum Historiae. Časopis a portál pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 16. évfolyam, 2. szám, 74-83.
- Fehér Andrea 2023: Stepfamily Relations in Autobiographical Writings in Eighteenth-Century Transylvania, In: Erdélyi Gabriella, Szabó András Péter (szerk.): *Remarriage and Stepfamilies in East Central Europe, 1600-1900*, Routledge, 277-302.
- Kelemen Lajos 1912: Régi unitárius családok címerei, *Unitárius Közlöny*, 25. évfolyam, 2. szám, 6-9.
- Kempelen Béla I-XI: Magyar nemes családok I-XI., Budapest, 1911-1932, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Kilyéni Székely Mihály 1818: A' nemes székely nemzetnek constitútiójai, privilegiumai, és a' jószág leszállását tárgyzó némelly törvényes ítéletei, több hiteles leveles tárokból egybe-szedve. Pest.
- Kozma Mihály: A szentrontási vagy szentháromsági unitárius templom elvétele s elvesztése. In: Uzoni Fosztó István, Kozma Mihály, Kozma János: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*, III/I, fordította Márkos Albert, Budapest–Kolozsvár, 2018, 229-290.
- Kövári László 1854: Erdély nevezetesebb családai, Barráné és Stein Bizománya, Kolozsvár.
- Kruppa Tamás 2002: Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XIV. évfolyam, 43–44.
- Imreh István 1947: Székely falutörvények, Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet.
- Imreh István 1968: „Szabad székelyek” Erdély hűbéri társadalmában, *Korunk*, 4. évfolyam, 503-510.
- Imreh István 1973: A rendtartó székely falu, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Imreh István 1979: Erdélyi hétköznapiak 1750–1850. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Imreh István 1983: A törvényhozó székely falu, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Lőcsei Spielenberg László 1837: A' nemes székely nemzetnek jussait világosító némely darab levelek, többek által magyar nyelvre fordítva, némelyek pedig eredetileg magyar nyelven. Marosvásárhely.
- Magyari András 1994: II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege, Kriterion Kiadó, Bukarest, Kolozsvár.
- Mályusz Elemér 1939: A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus, A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, Budapest 1939.
- Mikó Imre 1855 (szerk.): Erdélyi történelmi adatok I. kötet, Kolozsvár, Ev. Ref. Főtanoda betűivel.
- Miskolczy-Simon János 1914: Hamisítványok Nógrádmegye levéltárában, *Turul*, 1914, 127-129.
- Molnár Lehel 2017a: A püspöki vizitáció rítusa és rendszabályai az erdélyi unitáriusoknál a 17. században, *Keresztény Magvető*, 123. évfolyam, 2. szám, 332-344.
- Molnár Lehel 2017b: A Diploma Leopoldinum és az erdélyi unitárius elit kiszorítása az ország vezetéséből, In: Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Non videri, sed esse, Tanulmánykötet a 60 éves Buzogány Dezső tiszteletére*, Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 69-77
- Nagy Iván I-XII: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal I-XII., Pest, 1857-1868.

- Nagy Sándor 2007: Válogatott dokumentumai az erdélyi unitárius levéltárban (1869-1895), *Keresztény Magvető*, 113. évfolyam, 1. szám, 75-78.
- Nagyajtai Cserei Farkas 1800: A magyar és székely asszonyok törvénye, Kolozsvár, Az Kiadó Költségével 's Hochmeister Márton betűivel.
- Oborni Teréz 2005: Néhány megjegyzés a székely széki önkormányzat történetéhez: Miklósvárszék 1624. évi privilégiuma, In: Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva (szerk.): *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*, Budapest, 261-273.
- Oborni Teréz 2014: Az Erdélyi Fejedelemség állama és politikai berendezkedése, In: Kovács Kiss Gyöngy (szerk.) *Fortuna vagy Fatum árnyékában?: Fejezetek az Erdélyi fejedelemség történetéből*, Kolozsvár, Románia : Korunk Baráti Társaság, Komp-Press, 8-16.
- Oborni Teréz 2015: Erdély kiváltságos rendjei és népei a fejedelemség korában, *Árkádia, Történelmi és történelem-szaktudományi folyóirat*, 6. évfolyam, 1. szám, 31-45.
- Oborni Teréz 2016: A székelyek országrendisége és a szabadságjogok, In: Egyed Ákos, Hermann Gusztáv Mihály, Oborni, Teréz (szerk.): *Székelyföld története*, II. kötet, MTA BTK – EME – HRM., Székelyudvarhely, 34-112.
- Oborni Teréz 2018: Vármegyék és székek Erdélyben, *Rubicon*, 29. évfolyam, 3-4. szám, 54-67.
- Oláh Sándor 2008: Földöröklés egy székely köznemesi családban a 18. század közepén, *Korall*, 34. évfolyam, 9. szám, 56-67.
- Őri Péter, Pakot Levente 2011: Census and census-like material preserved in the archives of Hungary, Slovakia and Transylvania (Romania), 18-19th centuries, MPIDR Working Papers WP-2011-020, 2011, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock.
- Pál-Antal Sándor 1999: Sistemul instituțional al scaunului secuiesc Mureș în perioada principatului autonom al Transilvaniei. (Marosszék intézményrendszere az autonóm erdélyi fejedelemség idején), *Medievalia Transilvanica*, 3. évfolyam, 1-2. szám, 103-116.
- Pál-Antal Sándor 2002: Székely önkormányzat-történet, Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
- Pál-Antal Sándor 2007: Székely székek a 18. században 1. Marosszék 1701-1722 között, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Pál-Antal Sándor 2009: A családtörténeti kutatás lehetőségei Erdélyben. In: *Családtörténeti kutatás határon innen és túl*, Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 39-52.
- Pál-Antal Sándor 2017: Az 1918-1919 előtti Erdélyre vonatkozó fondok és gyűjtemények jegyzékei - 12. Maros megye, Budapest-Bukarest, 2014, Kódex Könyvgyártó.
- Pálmay József 1900: Udvarhely vármegye nemes családjai, Székelyudvarhely, Betegh Pál könyvnyomdai műintézete.
- Pálmay József 1901: Háromszék vármegye nemes családjai, Sepsiszentgyörgy, Jókai Nyomda.
- Pálmay József 1904: Maros-Torda vármegye nemes családjai, Marosvásárhely, Adi Árpád Könyvnyomdája.
- Papp Kinga 2018: A miklósvári templomfoglalás narratívái, *Erdélyi Múzeum*, 80. évfolyam, 2. szám, 66-77.
- Sándor Imre 1905: Az etfalvi Halmágyi család, *Genealógiai füzetek*, 3. évfolyam, 1. szám, 67-70.
- Sándor Imre 1907: Az agyagfalvi Sándor család, *Genealógiai füzetek*, 5. évfolyam, 1. szám, 86-90.
- Szabó M. Attila 2004: Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnévtára, Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Szakál Anna 2017: A „lankadatlan fűre szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig. – Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája

- II., *Egyháztörténeti szemle*, 18. évfolyam, 3. szám, 41-96.
- Szádeczky Kardos Lajos 1896 (szerk.): Székely oklevéltár V. kötet (1296-1603), Kolozsvár, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája
- Szádeczky Kardoss Lajos 1927: A Székely Nemzet története és alkotmánya, Budapest, Hargitaváralja J. Sz. K.
- Szabó Károly 1872 (szerk.): Székely oklevéltár I. kötet (1211-1519), Kolozsvár, Nyomtatott K. Papp Miklósnál.
- Szilágyi Sándor 1875 (szerk.): Erdélyi Országgyűlési Emlékek 1. kötet (1540-1556), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala.
- Tüdös S. Kinga 2003: Erdélyi testamentumok. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék, Marosvásárhely, Mentor Könyvek Kiadó.
- Vass Miklós 1903: A siménfali Székely család, *Erdélyi Múzeum*, 20. évfolyam, 1. szám, 28-37.
- Zsiros Annamária 2014: Az anyakönyvezés múltja, jelene, jövője Magyarországon. In: *Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai*, 13. évfolyam, 549-571.

10.2. Elektronikus források

- Avar Anton 2024: Már online is elérhető a rendkívül népszerű Pálmay-hagyaték, https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/mar_online_is_elerhető_a_rendkívül_nepszerű_palmay_hagyaték (Letöltés dátuma: 2024.09.30.)

11. Ábrajegyzék

1. ábra: Google maps,
https://www.google.com/maps/@46.4887199,24.7644926,13.35z?entry=tu&g_ep=EgoyMDI1MDEwNi4xIKXMDSOASAFQAw%3D%3D (Letöltés dátuma: 2024.09.30.)

2. ábra: I. Katonai felmérés: Erdély (1769–1773). Arcanum Adatbázis Kft.
<https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/wmts/> (Letöltés dátuma: 2024.09.30.)

3. ábra: Saját szerkesztés

4. ábra: Saját szerkesztés

5. ábra: Saját szerkesztés

6. ábra: Saját felvétel

7. ábra: Saját felvétel

8. ábra: MUE KGy SZUE 2. cs. 19. sz. 1-2. p.